'YOU KNOW TODAY, BUT YOU DON'T KNOW TOMORROW!'

348

ILSE EGERS

'YOU KNOW TODAY,
BUT YOU DON'T KNOW TOMORROW!'

Een leeronderzoek naar de sociale en economische positie van vrouwen in de Village op Aruba.

Ilse Egers
Arnhem, juni 1989

INHOUD

VOORWOORD

In het kader van de studie Culturele Antropologie aan de Rijks Universiteit Utrecht, heb ik gedurende de maanden juni-september 1988 een leeronderzoek gedaan op Aruba.
De keuze voor Aruba was geen toevallige. Ik ben op het eiland geboren en heb altijd interesse bewaard voor Antilliaanse en Arubaanse onderwerpen.
In dit onderzoek heb ik mij gericht op vrouwen die hoofd zijn van het gezin en zowel in sociaal als in economisch opzicht verantwoordelijk zijn voor de kinderen.
Alle respondenten waren woonachtig in de Village, een wijk die ontstaan is door de komst van migranten uit het Caribisch gebied, de Bovenwindse eilanden in het bijzonder.
De keuze voor de Village is in Nederland gemaakt en hield verband met de sluiting van de Lago-raffinaderij, waarop de economie van de Village sterk steunde.
Op Aruba is de probleemstelling in samenwerking met de Dienst Sociale Zaken toegespitst.

Door de vele immigranten met hun eigen taal en cultuur is de Village voor menig 'autochtone' Arubaan, en soms ook voor de buitenstaander, per definitie een wijk met problemen en een (enigszins) negatieve klank.
Hoewel ik niet wil ontkennen dat er zich problemen voordoen, distantiëer ik me wel van dit stereotype beeld. De problemen die in dit onderzoek naar voren komen zijn niet alleen typerend voor de Village. Uit gesprekken met diverse informanten is namelijk gebleken dat gelijksoortige problemen (geringe opleiding, werkloosheid) zich ook elders op Aruba voordoen.

Ik vond het zeer de moeite waard om het onderzoek in de Village te verrichten, de vele informele maar tevens informatieve ge-

sprekken, buiten het onderzoek om, maakten dat ik me er na verloop van tijd thuis ging voelen.
Op deze plaats wil ik alle respondenten danken voor de vriendelijke wijze waarop ze mij te woord hebben gestaan. Zonder hun medewerking had ik dit onderzoek niet kunnen volbrengen.
Mijn dank gaat bovendien uit naar A. Ringeling, S. Heinze en C. Thiel van de Dienst Sociale Zaken voor de ondersteuning bij het leggen van contacten en het beschikbaar stellen van essentiele gegevens. Tevens heb ik door gesprekken met hen een duidelijker beeld gekregen van de plaats die de Village inneemt binnen de Arubaanse samenleving. Voor de inhoud van dit verslag ben ik echter verantwoordelijk.
Eveneens wil ik de medewerkers(sters) van het projectbureau Renovatie Village danken voor het 'introduceren' en wegwijs maken in de wijk, en de mogelijkheid altijd bij hen terecht te kunnen voor meer informatie, een praatje of een glas koud water.
Ook gaat mijn dank uit naar diverse instanties die mij van informatie hebben voorzien, en niet te vergeten de bibliotheek waar men, op de afdeling Arubiana/Caribiana, bereid was medewerking te verlenen bij het zoeken naar specifieke gegevens en waar ik tevens de mogelijkheid had om rustig te werken.
De familie Harms en Jaap en Milda Ter Maten wil ik danken voor de gastvrije wijze waarop ze mij gedurende de periode van het onderzoek hebben ontvangen.
One of the last but not the least wil ik mijn begeleider Hans van Hulst, medewerker van de vakgroep Ontwikkeling en Socialisatie, danken voor zijn waardevolle suggesties, opbouwende kritieken en enthousiaste begeleiding.
Tot slot mijn familie en vrienden, die mij vanuit Nederland en andere verre oorden hebben 'overspoeld' met brieven, knipsels en cassettebandjes om de binding met hen niet te verliezen.

Dit leeronderzoek is tot stand gekomen dankzij financiële ondersteuning van de Stichting voor Culturele Samenwerking (STICUSA) te Amsterdam. Mijn dank hiervoor is groot.

Arnhem, juni 1989
Ilse Egers

HOOFDSTUK 1

INLEIDING

1.1. Aruba

Door de olie-industrie heeft Aruba ten op zichte van de andere eilanden in het Caribisch gebied, lange tijd in een goede economische positie verkeerd. Sinds het begin van de jaren vijftig is hier weliswaar verandering in gekomen maar in die tijd werden echter ook de eerste hotels gebouwd en is het toerisme in de loop der jaren een steeds belangrijkere rol gaan spelen in de Arubaanse economie.
In 1924 vestigde de Lago Oil and Transport Company zich in San Nicolas, waardoor vele veranderingen op gang werden gebracht en San Nicolas uitgroeide tot een levendige plaats. Voordien leefden de weinige bewoners van de visvangst en maisbouw en was San Nicolas niet meer dan een nederzetting. Met het vestigen van de raffinaderij kwamen arbeiders van vele nationaliteiten vanuit het Caribisch gebied naar Aruba om in de olie-industrie te werken.
Velen van hen vestigden zich in San Nicolas onder de rook van de raffinaderij waar, als concentratiegebied van arbeiders afkomstig van de Engels sprekende eilanden, de Village ontstond.

Vanaf 1940 tot het begin van de jaren vijftig bleven Aruba (en Curaçao) aantrekkingskracht uitoefenen op de arbeiders uit het omringende gebied, die zelfs zo sterk was dat een groot deel van de Arubaanse bevolking uit niet-Antillianen bestond. Deze emigratie ging door tot ongeveer 1953 waarna als gevolg van vergaande reorganisaties en automatiseringen het aantal arbeidsplaatsen sterk terug liep. Waren er in de top-tijd (rond 1948) nog ruim 8000 werknemers in dienst (werknemers bij Lago-contractors niet meegerekend), door boven genoemde factoren in de jaren vijftig

was er een afname van het aantal arbeidsplaatsen in de periode '54-'64 van 6000 naar 3000. Enkelen keerden terug naar het eiland van herkomst maar ondanks dat bracht de afvloeiing van arbeidskrachten een toename van de werkloosheid teweeg.
Uiteindelijk is na een periode van onzekerheid de Lago in 1985 definitief gesloten en daarbij zijn 900 directe en 1300 indirecte arbeidsplaatsen verloren gegaan. De sluiting betekende niet alleen het ontslag voor de feitelijke werknemers, ook de aannemers, havenwerkers, toeleveringsbedrijven en andere betrokkenen werden hierdoor getroffen.

Het toerisme is in de loop der jaren sterk gegroeid, en heeft daardoor een toenemende invloed op de economische ontwikkeling van het eiland. Er wordt alles aan gedaan deze sector nog meer te stimuleren, ten gunste van de werkgelegenheid die door de sluiting van de Lago sterk was teruggelopen. Op dit moment vindt een enorme uitbreiding plaats van het aantal hotels, zo vermeldde de Volkskrant van 23 maart 1989 dat belangrijke internationale hotelketens nieuwe hotels aan het bouwen zijn. Met name in de bouw is een enorme behoefte aan arbeiders. Veel van deze arbeiders werken op contractbasis, dit betekent dat men na een periode van bijvoorbeeld 3 of 6 maanden weer ontslagen kan worden, in het gunstigste geval wordt het contract verlengd. Daardoor is dit voor de arbeiders een onzekere situatie wat betreft werk en inkomen.
Ondanks de gunstige ontwikkelingen in de toeristische sector verkeert Aruba daarmee wel in een afhankelijke positie van het buitenland. Mocht er verandering komen in de, tot nu toe, niet aflatende stroom (Amerikaanse) toeristen, dan komt een belangrijke inkomstenbron te vervallen. Om die reden is het van belang dat er ook initiatieven worden ondernomen ter stimulering van projekten die eveneens, weliswaar minder, werk en inkomsten voor het eiland opleveren. Een voorbeeld is het voorstel om een garnalen(vis)-kwekerij op te zetten.

Tevens houdt CODESAN, de commissie voor de ontwikkeling van San Nicolas, zich sinds enkele jaren (1987) bezig met projekten ter heropleving van San Nicolas. Zo zijn er een promotieplan, een toerisme bewustwordingsplan en een heractiverings- motiverings programma, waarmee men het toerisme ook aan deze kant van het eiland tot ontwikkeling wil brengen, met de hoop dat kleine dienstverlenende- en andere vormen van commerciële bedrijven zich in San Nicolas gaan vestigen.

1.2. De Village

De Village is gelegen in het centrum van San Nicolas en is ontstaan in een tijd dat vele arbeiders van elders uit het Caribisch gebied naar Aruba kwamen om in de olie-industrie te werken.
'Enkele belangrijke kenmerken van deze migranten waren hun traditionele mobiliteit binnen het Caribisch gebied op zoek naar werk en hun daaraan ontleende aanpassingsvermogen aan slechte woon- en werkomstandigheden (Koot en Van de Wiel 1982: 28).
Voor de meerderheid van de migranten was het verblijf in eerste instantie tijdelijk. Omdat er aan de arbeiders geen voorzieningen werden geboden zocht men zelf naar goedkope en tijdelijke woonruimte. Na verloop van tijd werden er op het terrein van de huidige Village, vlakbij de Lago-raffinaderij, behuizingen opgetrokken die gaandeweg een permanenter karakter kregen. Deze huizen kwamen tot stand omdat de Lago zich tijdelijk bemoeide met de huisvesting van haar vele werknemers.
Hoewel de Village in het hart van San Nicolas is gelegen, is er nauwelijks sprake van doorgaand verkeer. De meeste straatjes zijn nauw en voor auto's moeilijk begaanbaar. Inmiddels zijn enkele straten met asfalt bedekt, terwijl andere straten nog stoffig zijn en in modderpoelen veranderen na een regenbui.
Voor de eerste levensbehoeften kunnen de bewoners van de Village terecht in hun eigen wijk. Er zijn veel kleine winkels waar men ook terecht kan voor één ei, een stukje kip, of enkele sigaret-

ten, waardoor het mogelijk is om met weinig geld toch nog iets te kunnen kopen. Door de centrale positie van de wijk liggen overigens ook andere voorzieningen zoals postkantoor, bibliotheek en het openbaar vervoer op loopafstand.

De bewoners van de Village verschillen op een aantal kenmerken (afkomstig van de andere eilanden, taal, somatisch voorkomen) van de 'autochtone' bevolking, en worden door deze laatste ook als verschillend ervaren. Deze aspekten hebben geleid tot een negatieve stereotypering van de Village. Vanwege de vele donker gekleurde immigranten werd San Nicolas ook wel 'chocolate city' genoemd.
'Hoewel een groot deel van de huidige bevolking van de Village geboren is op het eiland, heeft het nauwelijks consequenties voor de sociale definitie van deze groep: door de'Arubianos puros', worden zij beschouwd als 'stranheros', vreemdelingen: men is uit vreemde ouders geboren. Voor de tweede generatie immigranten is dit bijzonder moeilijk: zij zijn opgegroeid op Aruba, zijn naar Arubaanse scholen gegaan, hebben Papiaments leren spreken en hebben geen enkele ervaring met het 'home-island' van hun ouders: zij worden behandeld als vreemden in eigen land'(woning en wijkverbetering op Aruba 1980).

Dat de Village met circa 1000 inwoners werd, cq wordt gezien als een wijk met een eigen karakter blijkt uit het feit dat men enkele jaren geleden heeft besloten de Village te renoveren, waardoor het 'eigene' kon worden behouden. Door deze renovatie is de structuur van de Village enigszins aan verandering onderhevig. Men woont bijvoorbeeld tijdelijk buiten de Village (in een zogenaamde wisselwoning). Of men krijgt een nieuwe woning op een andere plaats in de wijk waardoor het vertrouwde kontakt met de buren van vroeger verbroken kan zijn.
Andere veranderingen hebben zich al veel eerder ingezet. Na een flinke brand in Village Zuid (1975) zijn de mensen die hier woonden buiten de Village gaan wonen, in Esso Heights of elders

op het eiland. Voor de achterblijvenden (vrienden) was dit in enkele gevallen een rede om na verloop van tijd ook te verhuizen en het eigen huis tegen een relatief lage prijs te verhuren. Dit was vooral aantrekkelijk voor mensen met weinig of geen inkomen; zo zijn onder andere Haïtianen en Dominicanen in de Village komen wonen.
De toenemende vergrijzing is eveneens een van de veranderingen. In de Village is 16 procent ouder dan 63 jaar, op de rest van het eiland is dit 9 procent. Dit proces is onder andere tot stand gekomen doordat de ouderen emotioneel en financieel meer gebonden zijn aan de Village, terwijl de tweede en derde generatie eerder geneigd is te verhuizen naar elders op Aruba, Sint Maarten of Nederland.
Op dit moment zijn het vooral oudere werklozen, jongeren zonder baan en vrouwen met kinderen die in de Village zijn blijven wonen.
Een belangrijk deel van deze sociaal zwakke groep vormen de alleenstaande vrouwen met kinderen die een onderstandsuitkering (is bijstandsuitkering) ontvangen.
Over deze groep is bij sociale instanties weinig bekend en op grond daarvan is de behoefte ontstaan aan onderzoek onder deze vrouwen.
Aan de hand van dit gegeven heb ik in samenwerking met de Dienst Sociale Zaken mijn leeronderzoek gericht op de problematiek van deze vrouwen, die tevens hoofd zijn van het gezin.

Het verslag is op de volgende wijze ingedeeld.
Na het bovenstaande beeld van Aruba en de Village, worden in hoofdstuk 2 en 3 de probleemstelling, de opzet en de uitvoering van het onderzoek uiteengezet. De herkomst van de respondenten wordt beschreven in hoofdstuk 4. Aan de hand van literatuur en onderzoeksgegevens wordt in hoofdstuk 5 ingegaan op huishoud-structuren op Aruba en in de Village. Hoofdstuk 6 geeft een beeld van de inkomenspositie en van de mogelijke kansen voor de respon-

denten op de arbeidsmarkt. Hoofdstuk 7 gaat in op het functioneren van de verschillende netwerken.
Tot slot wordt een beeld geschetst van de situatie waarin de respondenten verkeren en worden enkele voorstellen gedaan ter bevordering van verbeteringen in hun situatie.

HOOFDSTUK 2

PROBLEEMSTELLING

Wat voor leven ga je leiden, als je op jonge leeftijd, alleen of met je ouder(s) je moedereiland hebt verlaten?
Het ongewisse tegemoet tredend, op zoek naar een beter bestaan, dat in een aantal opzichten al gauw beter is dan dat wat je hebt verlaten.
Opgroeien in een gezin dat onderaan de maatschappelijke ladder staat wat duidelijk z'n stempel drukt op dat gezinsleven.
De mogelijkheden tot het volgen van onderwijs zijn beperkt omdat je thuis onmisbaar bent, of moet gaan werken.
Werken?! Wat voor werk is er terwijl je geen opleiding hebt kunnen volgen, maar wel leeft in een samenleving waar dat steeds belangrijker wordt terwijl thuis kinderen hebt waar je voor moet zorgen. De kans op vast werk en een redelijk inkomen is gezien je omstandigheden gering en enig perspectief daarop is er niet.
Daarbij woon je ook nog in de Village, ver weg van de hotels waar de kans op werk iets groter is.
'Geïsoleerd' op het eiland doordat je in de Village woont, want niet voor iedereen is dit een deel van Aruba!
Sociale mobiliteit heeft niet plaats gevonden en wat dat betreft ben je in een niet zo rooskleurige situatie belandt.
Hoe ziet, gegeven dit alles, je leven er dan wel uit?
In wat voor huishoudgroep leef je?
Is er nog perspectief op werk?
Maak je gebruik van hulpsystemen om je hoofd boven water te houden?
In de hoofdstukken 4 tot en met 7 zal op deze punten verder worden ingegaan.

Vanwege de afwezigheid van recente literatuur in Nederland met betrekking tot sociale problematieken op Aruba is in overleg met de Dienst Sociale Zaken aldaar een probleemstelling ontwikkeld. Deze luidt: Hoe zien de sociale en economische omstandigheden eruit van vrouwen die een onderstandsuitkering ontvangen en tegelijkertijd zowel in sociaal en economisch opzicht verantwoordelijk zijn voor de kinderen?

Deze probleemstelling heb ik in de volgende deelvragen uiteen laten vallen:
- wat is de achtergrond van deze vrouwen?
- hoe zien de huishoudstructuren eruit?
- wat is de inkomenspositie van deze vrouwen?
- maken deze vrouwen gebruik van netwerken voor steunverlening en zo ja van welke?

HOOFDSTUK 3

OPZET EN UITVOERING VAN HET ONDERZOEK

3.1. Methoden van onderzoek

Dit onderzoek is niet op generalisatie gericht. Het is de bedoeling om in kwalitatief opzicht een beeld te verkrijgen van de levenswijze binnen de aangeduide onderzoeksgroep.

De keuze om aan de hand van een interview inzicht te verkrijgen in de leefsituatie van de vrouwen uit de onderzoeksgroep is gebaseerd op het feit dat een schriftelijke enquete gezien het geringe opleidingsniveau van de respondenten minder geschikt leek. Bovendien is het interview, omdat doorgevraagd kan worden, een bruikbaarder methode om dieper inzicht te verkrijgen in de situatie van de vrouwen.
Behalve de standaard vragen die als leidraad fungeerden, was er door het open karakter van het interview, voor de respondenten de mogelijkheid om zelf een aanvulling te geven.
Van de 15 interviews zijn er 13 afgenomen in het Engels. Dit is niet verwonderlijk omdat de meeste respondenten afkomstig zijn van de Engelssprekende eilanden in het Caribisch gebied, en de voorkeur gaven aan de eigen taal. Twee interviews werden afgenomen in het Nederlands.

Met het oog op de interpretatie van de gegevens met name over financiële steun via het familie- en vriendennetwerk, wil ik het volgende vermelden.
De lezer(es) moet rekening houden met de mogelijkheid dat er door de respondenten informatie achtergehouden werd omdat:
a. ik een vreemde voor de respondenten was.

b. tijdens mijn onderzoek tevens door de Dienst Sociale Zaken informatie aan onder andere de respondenten werd gevraagd in verband met de computerisering van de onderstandsgegevens, waardoor de respondenten misschien terughoudend hebben geantwoord op mijn vragen met betrekking tot het verkrijgen van steun, bijvoorbeeld uit angst gekort te worden op de uitkering, wanneer bijvoorbeeld zou blijken dat de respondente 'extra' financiële steun krijgt van familie of vrienden.
c. men uit een gevoel van schaamte niet wilde vertellen steun te krijgen van anderen.

Tot slot; enkele uitspraken van respondenten zijn niet in het Nederlands vertaald, omdat naar mijn idee daarmee afbreuk zou worden gedaan aan de zeggingskracht ervan.

3.2. Selectie van de respondenten

Aan de hand van de volgende criteria is de onderzoeksgroep tot stand gekomen: vrouwelijk hoofd zijn van het gezin
ontvangen van een onderstandsuitkering
woonachtig zijn in de Village.

Op grond van de meest recente lijst van de Dienst Sociale Zaken met namen van onderstandsgerechtigden in de Village, is een groep van twintig vrouwen samengesteld die voldeed aan bovenstaande criteria. Van deze groep woonden twee vrouwen ten tijde van het onderzoek niet meer in de Village, verbleef een vrouw voor lange tijd in het ziekenhuis en twee vrouwen hadden voor enkele weken het eiland verlaten. Als gevolg hiervan is er uiteindelijk een groep van vijftien respondenten overgebleven. Vanwege de relatief geringe tijd die ik voor de materiaalverzameling had, heb ik geen pogingen ondernomen dit aantal van vijftien respondenten te vergroten.

HOOFDSTUK 4

HERKOMST VAN DE RESPONDENTEN

4.1. Arbeidsmigratie in het Caribisch gebied.

De geringe aanwezigheid van werk was voor de bewoners van veel eilanden uit het Caribisch gebied een aanleiding om die eilanden te verlaten en elders een bestaan op te bouwen. Voor de een was dat vertrek definitief voor de ander tijdelijk. Dat gold ook voor de bewoners van de Bovenwindse eilanden, te weten Sint Eustatius, Saba en Sint Maarten.
In de periode 1930-1950 trokken veel arbeidskrachten naar Aruba met als gevolg een explosieve bevolkingsgroei. In 1926 namelijk, vestigde de Lago-raffinaderij zich op het eiland, die een geweldige aantrekkingskracht uitoefende op de bevolking van de omringende eilanden (Koot en Van der Wiel 1982: 25, 26).
Door de aanwezigheid van de Lago is de industrialisatie op gang gekomen. Dit had verstrekkende gevolgen voor het eiland. Er was niet alleen sprake van een toename van de direkte werkgelegenheid in de olie-industrie, ook de indirekte werkgelegenheid, als gevolg van de verbetering van de economische conjunctuur, nam toe. Toeleverings- en constructiebedrijven vestigden zich en er vond verbetering en uitbreiding van de haven en het wegennet plaats. Tevens leidde de groeiende bevolking tot een uitbreiding van de bouwnijverheid. Door deze toenemende werkgelegenheid was de locale arbeidsmarkt al snel onvoldoende en werden er arbeidskrachten uit de gehele regio aangetrokken. De hogere lonen in de olie-industrie maakten het aantrekkelijk daar te werken, terwijl als gevolg daarvan andere sectoren, zoals de landbouw, in verval raakten.

Volgens Koot en Ringeling was de trek van arbeidsmigranten uit het Caribisch gebied naar Aruba en ook Curaçao, waar de Shell

zich vestigde, overigens niet beperkt tot mannen (en hun gezin). Zij wijzen erop dat in toenemende mate ook vrouwen de weg naar die eilanden vonden, hetgeen één van de oorzaken was dat in 1958 in het totaal van de bevolking het mannenoverschot omsloeg in een vrouwenoverschot. Veel van deze vrouwen vonden een betrekking als dientbode bij particulieren en (later) ook in het hotelwezen (Koot en Ringeling 1984: 14,15).

Het grootste deel van deze (meest Engelstalige) immigranten vestigde zich op Aruba aan de oostkant van het eiland 'onder de rook' van de raffinaderij. Er ontstond bij San Nicolas een enclave van Engelssprekende immigranten, de Village.
Uit tabel 1 blijkt dat de meeste respondenten in dit onderzoek hun aanwezigheid op Aruba aan de genoemde migratie danken. Op jonge leeftijd kwamen ze vergezeld van ouder(s), broers en of zusters naar Aruba; in één geval was de vader al op het eiland werkzaam.

Tabel 1
Herkomst respondenten

Geboorte-eiland	
Aruba	4
Bonaire	1
Curaçao	1
Sint Eustatius	2
Saba	1
Sint Maarten	4
Dominicaanse Republiek	1
Dominica	1
Totaal	15

4.2. Positie van de ouders

Zoals gezegd was de industrialisatie op Aruba voor menigeen uit het Caribisch gebied een aanleiding om het moedereiland te verlaten en zo de kans op werk en een beter bestaan te vergroten
Deze vooruitgang was voor velen in zeker opzicht slechts relatief. Door het geringe opleidingsniveau kwamen veel migranten namelijk in de lagere regionen van de Arubaanse arbeidsmarkt terecht. Men verrichtte veelal werkzaamheden waar geen of weinig scholing voor vereist was; daarentegen was men tenminste verzekerd van inkomsten omdat dit werk volop aanwezig was aangezien er in het kielzog van de Lago ook op andere terreinen behoefte was aan ongeschoolde arbeidskrachten. Veel vrouwen vonden werk bij particulieren in de huishouding, met name bij de Lago werknemers. Zowel in de formele als in de informele sector, was er sprake van een toename van arbeidsmogelijkheden. Onder de informele sector kunnen allerlei marginale aktiviteiten gerekend worden, zoals de verkoop van catoochi (loten), pastechis (pasteitjes) en het verrichten van allerlei kleine klusjes.
Ook voor de ouders van de respondenten geldt dat ze een gering opleidingsniveau hadden.
De moeders van de respondenten hebben meerdere baantjes gehad, zoals het werken in de huishouding bij particulieren, als winkelmeisje, als kok in een restaurant of als arbeidster op de plantage (op het eiland van herkomst). Vele moeders hebben echter ook allerlei marginale aktiviteiten verricht waaronder de verkoop van pastechis, snacks, en catoochi.

Tabel twee geeft enig inzicht in de werkzaamheden van de vaders en de daarbij veronderstelde opleiding.

Tabel 2
Werkzaamheden van de vaders van de respondenten

Werkzaamheden	
Plantage-arbeider	4
Straatveger	1
Industrie- en haven-arbeiders	1
Schilder	2
Timmerman	1
Visser	1
Tuinman	1
Onbekend	-
Totaal	15

De positie van de immigranten binnen de Arubaanse samenleving werd niet alléén bepaald door het geringe opleidingsniveau, maar ook door de heersende ideologie binnen de Arubaanse samenleving. De autochtone Arubaan is 'blank' terwijl de immigranten vaak donker van huidskleur waren en bovendien een andere taal en cultuur (godsdienst) hadden. De autochtone bevolking zag zichzelf als de echte Arubaan en de immigranten werden gezien als een aparte groep. 'Door middel van huidskleur en haartype worden personen dan ook geclassificeerd. Hierbij is naar onze indruk dikwijls een waardeoordeel aanwezig. Dit mag bijvoorbeeld blijken uit de termen als 'goed haar' (is sluik) en 'slecht haar' (is kroeshaar). Bij het indelen met behulp van lichamelijke kenmerken en het waarderen van deze kenmerken is de fundamentele tegenstelling die van 'wel Arubaan' en 'niet Arubaan', die van autochtoon versus allochtoon (Alofs en Merkies 1987: 9).
De indeling naar huidskleur blijkt ook uit de volgende voorbeelden. Een van de respondenten vertelde dat ze niet graag naar Oranjestad ging want, 'when I go to town I feel my skin'. Tevens

vertelde ze dat vroeger de 'Arubaanse' kinderen aan de ene kant van de straat liepen en de 'zwarte' kinderen aan de andere kant. In het klaslokaal zaten de kinderen eveneens gescheiden.
Ook in het woonpatroon treft men verschillen aan die te maken hebben met de genoemde ideologie. Zo woonden de immigranten voornamelijk in San Nicolas en Dakota en bestaat er nog steeds een negatief beeld van de Village. Dat men in krotten woont, voornamelijk Engels spreekt, eigen culturele gebruiken in ere houdt, wordt door de 'autochtone' Arubaan gezien als teken van gebrek aan en bereidheid tot aanpassing aan de Arubaanse cultuur. Dat de Village nog steeds niet populair is onder de 'autochtone' bevolking bleek me tijdens een lift: 'men moest de Village maar opblazen en er nieuwe huizen neerzetten omdat de Village alleen maar bijdraagt aan een negatief beeld van Aruba', zei de overigens vriendelijke chauffeur.
Volgens Alofs en Merkies is het sociaal classificatiesysteem nog steeds sterk op herkomst gericht. Bij het plaatsen van individuen wordt gebruikt gemaakt van een aantal criteria die duidelijk geworteld zijn in de etnische samenstelling van de bevolking (1987: 7).

Uit het bovenstaande is gebleken dat economische en ideologische factoren hebben bijdragen aan de vrij moeilijke positie van de immigranten in de Arubaanse samenleving. Die positie heeft ongetwijfeld invloed gehad op de kinderen uit deze immigrantengezinnen. Daarop wil ik nu ingaan.

4.3. Sociale mobiliteit sinds de migratie

Onder sociale mobiliteit wordt verstaan: 'de maatschappelijke stijging van kinderen in vergelijking tot de sociale positie van hun ouders. Onderwijs speelt bij de stijging een belangrijke rol (Grote Winkler Prins Encyclopedie 1982: 435).

Uitgaande van deze omschrijving mag worden gesteld dat er voor de respondenten geen of weinig sociale mobiliteit heeft plaats gevonden. Dit is af te leiden uit het feit dat zeven respondenten geen opleiding hebben gevolgd na de lagere school, veertien respondenten geen (vast) werk hebben gehad, en alle respondenten een onderstandsuitkering ontvangen.
Bovenstaande factoren zijn niet gunstig in een zich moderniserende samenleving waar schoolopleiding steeds meer van belang is voor de sociale mobiliteit. In zo'n samenleving is de kans groter om naarmate men meer opleiding heeft genoten, bevredigend werk te vinden en een redelijk inkomen te verwerven. Van Kemenade zegt het als volgt: 'Mensen die een hoog onderwijsniveau bereikt hebben, hebben over het algemeen, een grotere kans op hoger gewaardeerde arbeid, en een beter inkomen' (1986: 112). In dat licht bestonden er, zoals tabel drie laat zien voor de respondenten weinig mogelijkheden op de arbeidsmarkt.

Tabel 3
Schoolopleiding respondenten, al of niet voltooid

Schoolopleiding	voltooid	niet voltooid
Lagere school	7	1
Huishoudschool	3	2
MAVO	1	1
Totaal	11	4

Opmerking: de respondente die de MAVO heeft voltooid, heeft daarna nog een jaar middelbaar administratief onderwijs gevolgd maar deze opleiding niet afgemaakt.

Hoe kan de geringe schoolopleiding van de respondenten worden verklaard?
In het algemeen geldt 'dat kinderen afkomstig uit de lagere sociale milieus zowel lagere leerprestaties op school leveren en een minder suksesvolle schoolloopbaan afleggen als een lager inkomen en een minder aantrekkelijke beroepsarbeid verwerven' (Van Kemenade (red.) 1986: 46).
Een belangrijke oorzaak vormen de culturele verschillen tussen de school en het thuismilieu. Onderwijssociologisch onderzoek heeft aangetoond dat die verschillen binnen de Westerse landen al zo aanzienlijk zijn, dat kinderen uit arbeidersgezinnen op de boven aangegeven wijze benadeeld worden. Bij die culturele verschillen moet onder andere worden gedacht aan factoren die te maken hebben met algemene motivatie tot een schoolcarrière. In arbeidersgezinnen is deze vaak gering, en voor zover die motivatie wel aanwezig is, ontbreekt het de ouders vaak aan voldoende inzicht, vaardigheden en mogelijkheden om hun kinderen met het schoolgaan daadwerkelijk bij te staan.
Dit gaat ongetwijfeld ook op voor de respondenten. Alle respondenten komen uit gezinnen waarvan de ouder(s) een uiterst lage schoolopleiding hebben.
Een tweede factor van culturele aard die een belangrijke rol speelt, is het taalverschil dat tussen het gezin en de school bestaat. Al in de Westerse landen is er sprake van dat in het onderwijs een taal wordt gesproken die niet aansluit bij die van de arbeidersklasse. Een dergelijke taalkloof tussen school en milieu is op Aruba nog sterker, zeker voor kinderen van immigranten. Uit onderzoek is gebleken dat onder gelijkschakeling van de milieufactor, kinderen die van huis uit Papiamentstalig zijn, eerder blijven zitten dan van huis uit Nederlandstalige kinderen (Prins-Winkel 1973: 94). Het lijkt aannemelijk om te stellen dat de taalproblematiek voor kinderen uit de Engelstalige immigrantengezinnen nog groter is dan voor autochtone Arubaanse/Antilliaanse kinderen. Deze kinderen uit Engelstalige immigrantengezinnen die thuis Engels spreken, komen in een samenleving waar

Papiaments de voertaal is terwijl ze op school Nederlands moeten spreken.
Naast de culturele factoren vormde de financiële positie van het gezin eveneens een belemmering bij het volgen van onderwijs na de lagere school. Een aantal respondenten moest gaan werken om een bijdrage te leveren aan het gezinsinkomen.

'Ik heb lagere school tot de zesde klas, daarna moest ik werken omdat ik de oudste was'.
59 jaar, 8 kinderen

'Ik ben tot de derde klas van de MAVO naar school geweest, m'n moeder had elf kinderen en die tijd kon ze het niet meer betalen, toen ben ik gaan werken'.
38 jaar, 3 kinderen

'Ik heb niet zoveel school gehad, tot de zesde klas. Mijn moeder kon het niet opbrengen, ze had geen geld om de school te betalen. Daarna heb ik wel naailes gehad en ben ik gaan werken in een fabriek, maar het loon was laag en toen heb ik besloten om naar Aruba te gaan'.
36 jaar, 3 kinderen

In totaal hebben zeven van de vijftien respondenten door bovengenoemde redenen of een combinatie daarvan geen verdere opleiding gevolgd.
Net als bij (een aantal van) de zo juist genoemde respondenten blijkt dat ook bij de drie respondenten die wel een vervolgopleiding zijn begonnen andere factoren dan leerprestaties als zodanig een rol speelde bij het school sukses. Alle drie de respondenten maakten namelijk de opleiding niet af. Een respondente omdat haar moeder niet langer in staat was het schoolgeld te betalen, een respondente omdat ze zwanger werd, en een respondente omdat ze ging trouwen en kinderen kreeg.

'Na de mavo ben ik naar de mao gegaan, maar ik ben niet lang gebleven. Ik ging trouwen en kreeg kinderen.'
30 jaar, 3 kinderen

Vanwege het feit dat de respondenten door genoemde factoren weinig opleiding hebben genoten, en dat zelf betreuren, probeert een aantal jonge vrouwen de kinderen, voor zover dat mogelijk is, zoveel mogelijk te motiveren voor school. Ze stelden schoolopleiding beslissend te vinden voor de toekomst van de kinderen, want de kans om zonder diploma werk te vinden is in de huidige samenleving aanzienlijk kleiner geworden. Veel respondenten vermeldden dat het niet bezitten van een diploma beslissend was voor haar positie op de arbeidsmarkt.

'Ik heb huishoudschool, dat had ik niet moeten doen, ik ben niet tevreden met mezelf. Ik had het anders moeten aanpakken dan was ik nu beter uitgekomen, maar toen kon het me niet zoveel schelen'.
32 jaar, 2 kinderen

'Nu ik groot ben geworden denk ik, waarom heb ik niet eerst gestudeerd en toen pas kinderen. Dan was ik nu beter afgeweest. Ik dacht dat wat ik toen deed het beste was'.
30 jaar, 3 kinderen.

Hoewel de respondenten te kennen gaven dat ze de kinderen willen stimuleren, betekent dit nog niet dat ze daartoe ook de mogelijkheden hebben. De respondenten hebben veelal niet voldoende vaardigheden om de kinderen bijvoorbeeld te helpen bij het maken van huiswerk.

4.4. Samenvattend

Uit het onderzoek is gebleken dat alle respondenten uit gezinnen kwamen waarvan de ouder(s) een geringe schoolopleiding hadden. Veelal waren de ouders niet in staat, om hun kinderen adequaat te stimuleren tot en te begeleiden bij het volgen van onderwijs. Bovendien hebben vele respondenten de school vroegtijdig verlaten om een bijdrage te kunnen leveren aan het gezinsinkomen. Tevens zijn factoren als moedertaal, grootte van het gezin en vroegtijdige zwangerschap in meer of mindere mate van beslissende invloed geweest op de huidige situatie van de respondenten. Dit in ogenschouw nemende is het niet verwonderlijk dat er niet of nauwelijks sociale mobiliteit heeft plaatsgevonden.

HOOFDSTUK 5

HUISHOUDSTRUCTUREN

Inleiding

Bijna elk mens komt in een of andere vorm van familie ter wereld maar de wijze waarop die familie is samengesteld kan sterk per samenleving verschillen. De familie kan bijvoorbeeld bestaan uit een meergezinshuishouden waarbij de kern wordt gevormd door een moeder, haar dochters en kleinkinderen, of zoals nog steeds bij de meeste van de Westerse gezinnen, uit man, vrouw en kinderen. Tevens kunnen er verschillen zijn tussen de man en de vrouw in de mate van verantwoordelijkheid voor de kinderen en de verdeling van de taken binnens- en buitenshuis.
Naarmate de positie van de vrouw centraler wordt, spreekt men in de literatuur wel van matricentrale en matrifocale huishoudstructuren. De inhoud van deze begrippen wordt in dit hoofdstuk aan de hand van de literatuur beschreven, tevens wordt er ingegaan op huishoudstructuren op Aruba, in het bijzonder de Village.
Inzicht in de huishoudstructuren is van belang omdat deze samenhangen met de sociaaleconomische situatie waarin de respondenten zich bevinden.

5.1. Omschrijving van de begrippen matrifocaliteit en matricentraliteit

Over het begrip matrifocaliteit wordt door Hoetink het volgende geschreven: 'een gezinstype waarbij de moeder een centrale, dominerende en permanente plaats inneemt, terwijl de vader een randfiguur is, dikwijls afwezig, sexuele relaties onderhoudend met andere vrouwen; in het gezin vindt niet zelden moeders moeder een plaats evenals moeders dochter(s), eventueel met kinderen.

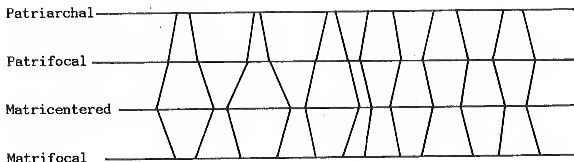
Niet zelden dient men niet van één maar van meerdere vaders te spreken, die elkander als passagierende figuren opvolgen' (1961: 82, 83).
Ook Green heeft zich uitgesproken over het begrip matrifocaliteit, en volgens haar onderscheiden deze huishoudgroepen zich van de matricentrale. In matrifocale huishoudgroepen is de vrouw verantwoordelijk voor het gezin en de zaken binnenshuis, zij onderhoudt het gezin echter ook in economisch opzicht. Bovendien is er niet zoals bij de matricentrale huishoudgroepen continue een man aanwezig in de rol van echtgenoot-vader (1969: 25).
Volgens Abraham-Van der Mark is het een huishouden dat bestaat uit een of meer alleenstaande vrouwen met hun kinderen en eventuele kleinkinderen. Tegelijkertijd gaat het om een huishouden waarbij de vrouw wel een verhouding met een man heeft, echter zonder een gemeenschappelijke huishouding te voeren (1973: 38).
Ook matricentraliteit is een voorkomende huishoudstructuur.
Green definieert het matricentrale huishouden als volgt: 'de legale echtgenoot is meestal wel aanwezig in huis en is de belangrijkste en soms enige economische steun. De vrouw neemt het grootste deel van het huishouden op zich en is verantwoordelijk voor 'administratieve' zaken binnenshuis. De man zorgt voor het onderhoud van de buitenkant van het huis' (1967/68: 18, 19). In deze matricentrale vorm vervult de man een belangrijke economische functie in tegenstelling tot de matrifocale vorm waar de vrouw óók financieel verantwoordelijk is voor de kinderen.
Tevens merkt Green op dat er rekening gehouden moet worden met de variaties die er binnen een huishoudtype kunnen bestaan, 'for culture is always differentially participated in by members of each society' (1969: 27).
Binnen matrifocale en matricentrale huishoudens neemt de vrouw, zo is gebleken een centrale plaats in. Veelal is haar verantwoordelijkheid voor de kinderen en het huishouden groter dan in de meeste Westerse gezinnen. Dit wil echter niet zeggen dat de vrouw buitenshuis eveneens een belangrijke positie inneemt.

'De centrale rol van de vrouw in het huishouden van de lagere sociaaleconomische strata geeft haar nog geen macht en autoriteit in bijvoorbeeld de politiek, de vakbond of andere formele organisaties.' Ondanks de economische autonomie van de vrouw zijn er daarentegen nog wel sexespecifieke verschillen in het Caribisch gebied (Safa 1977:25).

5.2. Huishoudstructuren op Aruba en in de Village

Uit onderzoek van Green op Aruba in 1967/68, is gebleken dat naast matrifocaliteit ook matricentraliteit een voorkomende vorm van huishouding is. Dit type treft men aan bij de 'native Arubans', de Arubanen die al op Aruba woonden voordat de Lago-raffinaderij zich er vestigde.

Om te begrijpen hoe gezinnen binnen de matricentrale huishoudtruktuur functioneren, moet er volgens Green rekening gehouden worden met de klasse waartoe men behoort en of men in de stad of op het platteland woont. Binnen de matricentrale huishoudgroepen op het platteland is de vader formeel wel hoofd van het gezin, maar er is zeer weinig communicatie tussen de vader en de kinderen. Het contact gaat via de moeder, zij heeft een dominante functie en de vader heeft een deel van zijn autoriteit aan haar gedelegeerd. De gezinspatronen van zowel de hogere klasse als van de meer stedelijke gebieden, verschillen enigszins van de situatie op het platteland, in die zin dat de vader meer participeert in zaken aangaande school, relaties en dergelijke. Onderstaande illustratie van Green laat de verschillen in huishoudstructuur zien van families die woonachtig zijn op Aruba.

Duidelijk wordt hieruit dat bij families die woonachtig zijn op Aruba, onder Arubanen, Bonairianen en Curaçaoenaars de matricentrale structuur meer voorkomt dan de matrifocale structuur, terwijl bij diegenen die afkomstig zijn uit Suriname, Brits West Indië of de 'Windward Islands', dit zijn Sint Eustatius, Saba, en Sint Maarten, juist de matrifocale structuur meer voorkomt. Het onderscheid tussen matrifocaal en matricentraal heeft binnen de Arubaanse samenleving tevens een ideologische en sociale functie. Dit veelvuldig voorkomen van matrifocale gezinnen onder de migranten, heeft bijgedragen aan de eerder vermelde beeldvorming omtrent, en de mede daarop gebaseerde sociale positie van de Villagers in de Arubaanse samenleving.

5.3. De respondenten

Tijdens het onderzoek waren alle respondenten zowel in sociaal als in economisch opzicht verantwoordelijk voor de kinderen. Overigens was dit niet toevallig. Het was immers een van de criteria waarop de onderzoeksgroep werd samengesteld. Dit wil echter nog niet zeggen dat bij alle respondenten van een matrifokale huishoudstructuur gesproken kon worden omdat, zoals uit tabel 5 blijkt, drie van de vijftien respondenten getrouwd zijn (geweest). Bij de overige twaalf respondenten vertoonden de huishoudgroepen de genoemde kenmerken van matrifocaliteit.

Dat er werd geselecteerd op gezinshoofden biedt daarvoor echter geen verklaring. Vrouwelijke gezinshoofden kunnen namelijk ook behoren tot de categoriën 'gescheiden' of 'weduwe'. Dat was hier echter niet het geval. De twaalf vrouwen hebben altijd onder matrifocale omstandigheden geleefd.

Tabel 4
Burgelijke staat van de respondenten

Burgelijke staat	
Alleenstaand (matrifocaal)	12
Getrouwd (maar niet meer samenwonend)	2
Gescheiden	1
Weduwe	0
Totaal	15

Op welke wijze kan het hoge aandeel van matrifocale huishoudens binnen de onderzoeksgroep van vijftien respondenten dan wel verklaard worden?
Uit de literatuur over het Caribisch gebied valt op te maken dat matrifocaliteit een veel voorkomende huishoudstructuur is; tevens dat deze huishoudstructuur zich vooral voordoet in de lagere sociaaleconomische klasse (Koot 1979: 141,145). Het waren met name de sociaaleconomisch zwakke groepen die naar Aruba zijn gemigreerd en daarom komt op Aruba onder migranten de matrifocale huishoudstructuur meer voor. De meeste migranten uit Brits-West Indië en de 'Windward Islands' wonen in de Village en vormen dáár de grootste bevolkingsgroep, met als gevolg dat in de Village het aandeel matrifocale huishoudens in het totale aantal huishoudens dominant is en het percentage er ook hoger is dan in andere gebieden op Aruba. Dat in een groep van vijftien huishoudens uit de Village, die werden geselecteerd op basis van het criterium

'onderstand', een zo hoog percentage migranten annex matrifocale gezinnen voorkomt, is dan ook niet verwonderlijk.

Aan de hand van de begrippen in de literatuur en uitspraken van de respondenten wil ik nu verder ingaan op hun leefsituatie. Kenmerken van matrifocaliteit zijn volgens Hoetink en Green onder andere de centrale en permanente plaats van de moeder in het huishouden terwijl de vader afwezig is. Die afwezigheid heeft naar mijn idee invloed op de vrouw in die zin dat zij een meer zelfstandig leven zal gaan leiden.
Uit de volgende uitspraken van de respondenten blijkt de relatief onafhankelijke positie van de vrouw ten opzichte van de man.

'Ik was niet blij met die man, ik wilde niet met hem, maar wel kinderen.'
33 jaar, 3 kinderen

'Single is good and married is good, it depends on the partner. We geven de voorkeur aan samenwonen, als er problemen komen gaat de man of vrouw weg, je hoeft dan niets officieel te regelen.'
56 jaar, 3 kinderen

'Ik ben ongetrouwd, omdat ik niet de juiste vond, maar ik heb mijn kinderen en daar ben ik blij mee.'
54 jaar, 10 kinderen

Deze relatief onafhankelijke positie van de vrouw heeft ook te maken met de status die vrouwen ontlenen aan het moederschap. Deze status neemt toe naarmate men ouder wordt.
Hoewel de situatie op Curaçao niet identiek is aan die van de van de vrouwen in de Village, meen ik dat er enkele overeenkomsten zijn. Uit het onderzoek van Van Dijke en Terpstra naar de positie van ongehuwde vrouwen met kinderen is immers gebleken dat de respondenten aan het moederschap een hoge prioriteit verlenen.

'Realisering van dit ideaal stellen ze boven het gehuwd of ongehuwd samenwonen, een eigen huis of werk. Dat de vrouwen uit de lagere strata de realisering van het moederschap boven andere idealen stellen is niet verwonderlijk omdat het hebben van kinderen op Curaçao nauw verbonden is met respectabiliteit en status' (1987: 159). Uit het citaat van Safa blijkt eveneens het belang van kinderen voor de identiteit van vrouwen.
'Adult status and feminine identity among West Indian women is based on motherhood and on marriage, and most low-income woman start to have children long before they marry, often in their teens' (cfr. Safa, 1987:34).

Ondanks de status van het moederschap bracht de situatie waarin de respondenten zich bevonden enige problemen met zich mee. Enerzijds was men economisch verantwoordelijk voor het huishouden, anderzijds was dit juist een probleem gezien de geringe kans op werk. De mogelijkheden voor vrouwen om inkomsten te vinden waren beperkt, gezien de tijdrovende aktiviteiten van het huishouden.
Het gevolg was dat vrouwen in toenemende mate afhankelijk zijn van geworden incidentele inkomsten (zie hoofdstuk 6 over de inkomenspositie van de respondenten).

'Ik zoek geen werk want ik moet de kinderen naar school brengen.'
33 jaar, 2 kinderen

'Als de kleine jongen groter is, ga ik weer werken. Maar naar wie moet ik nu het kind brengen?
30 jaar, 2 kinderen

Zoals ook in de literatuur over matrifocaliteit naar voren is gekomen, onderhoudt de vrouw het 'gezin' in economisch opzicht. Financiële steun van de vader is eerder uitzondering dan regel, slechts vier respondenten kregen een financiële bijdrage.

'Soms betaalt de vader wel, maar ik ben niet zo goed met hem. Nu en dan geeft hij iets, maar niet elke week of maand.'
30 jaar, 3 kinderen

'Soms stuurt de vader 60 florin en dan weer een hele tijd niets, het is heel onregelmatig.'
52 jaar, 8 kinderen

'M'n man geeft 75 florin voor deze kleine jongen elke 2 weken, en betaalt de school.'
36 jaar, 3 kinderen (ze is nu 7 maanden bij haar man weg)

Matrifocale huishoudens bestaan volgens Abraham-van der Mark uit een of meer alleenstaande vrouwen met hun kinderen en eventuele kleinkinderen.
In dit onderzoek woonden drie respondenten met hun kinderen bij de moeder en bij drie respondenten woonde ook de dochter met haar kind(eren), een respondente woonde samen met haar twee kinderen en eén broer en zus.
Het voordeel van deze grotere huishoudgroepen is dat onder andere kinderopvang gemakkelijker te realiseren is.

'M'n zus vangt nu mijn oudste zoon op als hij uit school komt, maar als zij ook werkt waar gaat hij dan naar toe?'
32 jaar, 2 kinderen (sinds kort werkt ze vijf dagen per week)

In de Village is geen crèche aanwezig, en dit was met name een probleem voor die respondenten die voor de opvang van de kinderen geen gebruik konden of wilden maken van het familie- en of vriendennetwerk.

5.4. Samenvattend

In de Arubaanse samenleving is de matricentrale huishoudstructuur de meest voorkomende gezinsvorm. De meeste respondenten functioneren echter in een matrifocale huishoudstructuur.
Hoewel er enkele overeenkomsten zijn tussen de matrifocale- en matricentrale structuur is er één essentieel verschil, en dat is de financiële verantwoordelijkheid van de vrouw voor de kinderen en het huishouden. Het is met name die financiële verantwoordelijkheid die bijdraagt aan de problematische situatie van de respondenten. De kans op werk is namelijk klein omdat enkele respondenten nog de zorg hebben voor jonge kinderen. Tevens is de ligging van de Village relatief ongunstig ten opzichte van het werk dat voornamelijk aan de westkant van Aruba, waar de meeste hotels zijn, aanwezig is.
De moeilijke financiële situatie heeft tot gevolg gehad dat er naast de vaste uitgaven voor huur, gas, water, electriciteit en voeding nauwelijks iets overbleef voor kleding of een 'extraatje' voor de kinderen of zichzelf.
Deze problemen kunnen iets 'verzacht' worden wanneer de respondenten beschikken over een netwerk van familie of vrienden waar ze op wat voor manier dan ook steun van kunnen krijgen. De mogelijkheid hiertoe is echter per respondente verschillend en afhankelijk van de aanwezigheid van familie op Aruba of afhankelijk van oudere kinderen die in de gelegenheid zijn financieel of op andere wijze te helpen. Dit aspekt van steunverlening komt uitgebreider aan de orde in het hoofdstuk over netwerken.

Tot slot nog een opmerking over het feit dat in de meeste literatuur over het Caribisch gebied een verband wordt gelegd tussen matrifocaliteit en het voorkomen daarvan in met name de lagere sociaaleconomische klasse. Volgens recent onderzoek van Van Dijke en Terpstra op Curaçao is er anno 1981 geen sprake van een verband tussen sociaaleconomische status en burgelijke staat. Zowel in de hogere als in de lagere strata is het percentage vrouwen dat een huwelijk sluit ongeveer even groot als het percentage vrouwen dat geen huwelijk sluit.
Volgens deze auteurs is het nog maar de vraag of de oorzaak hiervoor gezocht moet worden in een toenemend aantal huwelijken in de lagere strata, zoals door Marks werd verondersteld. Een andere verklaring hiervoor zou kunnen zijn een sterke daling van het aantal huwelijkssluitingen binnen de hogere strata (Van Dijke en Terpstra 1987: 145).

HOOFDSTUK 6

INKOMENSPOSITIE VAN DE RESPONDENTEN

Inleiding

Het beroep is een van de indicatoren voor de sociaaleconomische positie van een individu omdat er een verband bestaat tussen beroep, opleidingsniveau en inkomenspositie (Van Dijke en Terpstra 1987: 40).
Indien men weinig opleidingsmogelijkheden heeft gehad, omdat men bijvoorbeeld al op jonge leeftijd een bijdrage heeft moeten leveren aan het gezinsinkomen, dan is de kans groter dat men terecht komt in ongeschoolde arbeid. Veelal wordt deze arbeid slecht betaald, geeft weinig voldoening en biedt weinig mogelijkheden tot maatschappelijke stijging. De inkomenspositie is daardoor minimaal.
Als dit in ogenschouw wordt genomen en tevens het feit dat alle respondenten zowel in sociaal als economisch opzicht verantwoordelijk waren voor het gezin, kan men concluderen dat de financiele positie van deze huishoudingen niet rooskleurig was.
Neemt in een samenleving, om wat voor reden dan ook, de vraag naar ongeschoolde arbeid af dan heeft dit vooral gevolgen voor degene met weinig of geen opleiding. Op Aruba heeft zich dit probleem voorgedaan. Als gevolg van onder andere de sluiting van de Lago raffinaderij in 1985, is het huishoudelijk werk bij de voormalige Lago werknemers komen te vervallen. Dit werk was voor veel vrouwen uit de lagere sociaaleconomische klasse een belangrijke bron van inkomsten.
In dit onderzoek waren het vooral de oudere respondenten die door de sluiting van de Lago werkloos zijn geworden.
Om enig inzicht te verkrijgen in de inkomenspositie van de respondenten wordt in dit hoofdstuk ingegaan op: de onderstand (is

bijstand), de huidige inkomenssituatie van de respondenten, en de kans op 'side-jobs' en op werk voor deze groep vrouwen.

6.1. Inkomenspositie

Hoe zag de inkomenspositie van de respondenten er uit?
De respondenten behoorden tot de lagere sociaaleconomische strata, dit is onder andere een gevolg van de geringe opleidingskansen in hun jeugd en het verrichten van laag geschoolde arbeid. Ondanks de lage lonen was men wel genoodzaakt te werken, omdat men gezien de samenstelling van de huishoudgroep, zoals in hoofdstuk 5 bleek, financiëel verantwoordelijk was voor het huishouden. Dit was overigens, gezien de resultaten van het onderzoek, voor veel vrouwen geen gemakkelijke opgave.
'Most female heads of households are very poor, particulary in societies with limited recources like the West Indies. Female heads of households are found primarely in the lower class, and have often never been married' (cfr. Safa 1987).

Hoewel veertien respondenten op het moment van onderzoek onderstand ontvingen, hebben allen voorheen wel gewerkt. Het was overigens niet toevallig dat zoveel respondenten onderstand ontvingen omdat het een van de criteria is geweest waarop de onderzoeksgroep is samengesteld.
De volgende tabel geeft enig inzicht in het arbeidsverleden van de respondenten.

Tabel 5
Arbeidsverleden

Soorten werk	
Huishoudelijk werk bij particulieren (wassen, strijken, koken)	12
Kinder oppas	3
Verkoopster	2
Cassière	1
Naaister	2
In de keuken van een restaurant	1
Bediening in een restaurant	1
Snackbar	1
Totaal	23

Opmerking: enkele respondenten hebben meerdere baantjes gehad, vandaar een totaal van meer dan vijftien.

Er zijn verschillende factoren van invloed geweest op het feit dat de respondenten niet meer werken. Voor vier respondenten betekende de sluiting van de Lago het verlies van hun werk in de huishouding bij Lago werknemers, zes oudere respondenten hadden problemen met de gezondheid en waren niet meer in staat om de hele week te werken. Voor vijf jonge respondenten was het een probleem om de zorg voor de kleine kinderen te combineren met werk, omdat er weinig mogelijkheden zijn voor kinderopvang. Deze vijf respondenten hebben allen gewerkt toen ze nog geen kinderen hadden.
In de volgende paragraaf wordt verder ingegaan op de voorwaarden die verbonden zijn aan de aanvraag voor onderstand, en de hoogte van het bedrag dat uitgekeerd wordt.

6.2. Onderstand

Iemand zonder inkomsten kan bij de overheid een beroep doen op onderstand, zoals de bijstandsuitkering wordt genoemd. Om in aanmerking te komen voor het verkrijgen van onderstand moet men aan enkele voorwaarden voldoen, te weten:

1. geboren en woonachtig zijn op Aruba
2. is men niet op Aruba geboren, dan moet de aanvrager(ster) minstens drie jaar op het eiland wonen
3. de Nederlandse nationaliteit bezitten

(bron: informant van sociale zaken)

Het normbedrag voor een gezinshoofd bedraagt 55 florin per week, ieder gezinslid dat afhankelijk is van het gezinshoofd krijgt 23 florin per week.
De uitbetaling vindt één keer per twee weken plaats, en is na afronding voor een moeder met een kind 160 florin, twee kinderen 205 florin, drie kinderen 250 florin, vier kinderen 295 florin.
Het uitbetalen gaat als volgt: als men vroeg aan de beurt wil zijn is het van belang om lang vóórdat het kantoor opent (8.30) buiten in de zon te wachten. Staande in de rij komt de ambtenaar het identiteitsbewijs en kaartnummer ophalen. Dit levert hij, in die volgorde in bij de ambtenaar achter het loket, die vervolgens de envelop vult en overhandigt als men aan de beurt is. Er worden enkele uitzonderingen gemaakt voor mensen die een hoge bloeddruk hebben of er niet tegen kunnen lange tijd in de felle zon te wachten.
Op dit moment is het totale onderstandsbedrag circa 12 miljoen florin per jaar. De regering vindt dat dit bedrag omlaag moet. Huishoudens die meer onderstand krijgen dan het minimumloon, en dit bedraagt is 686 florin per maand, moeten inleveren tot aan dit bedrag. Sociaal gezien is dit onverantwoord, de mensen met veel kinderen en een laag inkomen zijn op deze manier de dupe. Voor huishoudens met 6 of meer kinderen, die nu 780 florin per maand ontvangen, is dit een enorme achteruitgang van het inkomen.

In vergelijking met de hoge kosten van levensonderhoud is de uitkering laag. De meeste respondenten hielden dan ook nauwelijks iets over van het onderstandsbedrag dat grotendeels opging aan vaste uitgaven zoals huur, gas, water en electriciteit. Wanneer men samenwoont met de moeder of met broer of zus, is het mogelijk om de woonlasten te delen, waardoor er iets meer per maand overblijft.

Indien men netwerken heeft die in staat zijn enige steun te verlenen kan men iets gemakkelijker 'rondkomen'. Heeft men die niet dan wordt het problematisch en worden bijvoorbeeld de kinderen ingezet om kranten te verkopen, autoruiten te wassen of bij de supermarket boodschappen in te pakken.

Om een indruk te krijgen van het bedrag dat per maand overblijft voor voeding, kleding, transport en dergelijke worden de inkomsten (onderstand) en uitgaven van enkele respondenten weergegeven.

moeder met twee kinderen	410 florin per maand onderstand
	77 fl. huur
	44 fl. water
	50 fl. electriciteit

Er bleef 239 florin per maand over voor voeding, kleding, transport en andere uitgaven.

moeder met twee kinderen 410 florin per maand onderstand
geen kosten voor huur, gas, water en electriciteit omdat dit door de moeder werd betaald.

moeder met een kind	320 florin per maand onderstand
en baby (geen vergoeding)	90 fl. water
	45 fl. electriciteit

Er bleef 185 florin per maand over.

moeder en drie kinderen	500 florin per maand onderstand
	72 fl. huur
	32 fl. water
	32 fl. electriciteit

Er bleef 364 florin per maand over.

Gezien de bedragen die per maand overbleven was het niet verwonderlijk dat het meerendeel van de respondenten problemen had met het 'rondkomen' van alléén onderstand.

'Onderstand helpt een beetje, het is niet zo dat je nooit meer gaat werken omdat je het krijgt, het is niet genoeg. Het is alleen een steun zodat je kan eten, je kan er niks anders mee doen.'
30 jaar, 3 kinderen

'Er blijft niets over, just enough to suckle around, you have to.'
53 jaar, 1 kind (thuis)

'Gisteren (21 juli) ging ik de huur van juni betalen, en daarna had ik nog 2 florin in mijn beurs.'
54 jaar, 2 kinderen (thuis)

6.3. Side jobs

Het hebben van een side- job is voor vele respondenten een noodzaak om zodoende per maand toch iets meer te kunnen besteden dan het bedrag dat men aan onderstand krijgt.
Ten Napel maakt een onderscheid tussen 'jobs' en 'marginale aktiviteiten', welke laatste in hoofdzaak door vrouwen worden verricht, zoals daar zijn, wassen, strijken, naaien voor derden, verkoop van zelfgemaakte produkten, oppassen en andere vormen van

huishoudelijke hulp. 'Jobs' zijn volgens Ten Napel onregelmatige klusjes en komen veel voor bij het bouwen van woningen, repareren van auto's en worden vooral verricht door mensen met een opleiding op LBO-niveau (Ten Napel 1983: 49).
Datgene wat Ten Napel onder marginale aktiviteiten verstaat komt overeen met wat ik in dit onderzoek side-jobs zou willen noemen, omdat de respondenten deze aktiviteiten zelf zo noemden.
Side-jobs kunnen door flexibele werktijden naast de zorg voor de kinderen verricht worden. Meestal krijgt men via de familie of vrienden een side-job aangeboden of zoals een respondente vertelde, 'mannen weten veel side-jobs want die zijn veel op straat.'

Er is mij niets gebleken van een netwerk dat de vrouwen onderling van side-jobs voorziet. Zo'n netwerk zou men kunnen verwachten aangezien velen in een moeilijke financiële positie verkeerden. Enerzijds was er een toename in de behoefte aan side-jobs als gevolg van de geringe financiële draagkracht van de respondenten, anderzijds was er een daling in het aanbod van side-jobs in San Nicolas en omgeving, onder andere door de economische teruggang. Bovendien waren vanwege de relatief hoge transportkosten alleen side-jobs in de nabijheid van de Village aantrekkelijk.
Van de totale onderzoeksgroep hadden zes respondenten een side-job, in de meeste gevallen was dit werk in de huishouding of strijken en soms ook het verkopen van catoochi.

'Ik verkoop nummers soms gaat het goed, soms gaat het niet goed, maar de mensen hebben minder werk en dus ook minder geld om nummers te kopen. Soms win ik wel 25 florin, dan houd ik er 20 en koop voor 5 florin, that is the only fun you have, want je kan nergens heen.'
59 jaar, 2 kinderen

'Ik verdien 25 florin met strijken als side-job.'
45 jaar, 2 kinderen

'Ik heb een side-job in de huishouding, een middag in de week. Die jongens van hier achter wassen auto's en dan komen ze bij mij om water vragen en krijg ik 2 of 5 florin, dan kan ik brood kopen, en beleg enzo. Zo help je elkaar.'
30 jaar, 2 kinderen

Sid-jobs alleen zijn niet zaligmakend, maar hoe zit het met de kans om werk te vinden dat wel genoeg inkomsten oplevert om van te leven?
Gezien het geringe opleidingsniveau van de respondenten is het niet verwonderlijk dat de mogelijkheden om zulk werk te vinden eveneens gering zijn. Maar die geringe kans wordt niet alleen bepaald door het opleidingsniveau, óók de verzorging van de kinderen kan een belemmering vormen bij het vinden van werk. Vooral de jongere respondenten gaven te kennen dát ze pas weer werk gaan zoeken als de kinderen wat ouder zijn.
Een factor die eveneens belemmerend kan zijn is de ligging van de Village aan de zuid-oost kant van het eiland. Deze ligging is relatief ongunstig omdat de hotels, waar momenteel veel werk is, aan de west-kant van het eiland zijn gelegen.
Vanwege de hoge transport kosten -vanuit de Village moet men namelijk twee keer betalen om bij de hotels te komen- is het voor de respondenten die nog werk zoeken niet aantrekkelijk.
Ook het somatisch voorkomen kan een rol spelen bij het krijgen van werk. Dat blijkt uit de opmerking van een respondente: **'ze geven het werk aan de 'Arubanen', ook al zijn deze kinderen hier geboren. Als je naar de hotels gaat zie je de 'Arubanen' werken en een enkele zwarte.'**

Er zijn drie respondenten die weer werk gaan zoeken zodra de kinderen groter zijn. Een respondente heeft werk gekregen tijdens het onderzoek.
Met name de jongere respondenten zagen werk als een oplossing om uit de moeilijke onderstand situatie te komen.

'Werk is belangrijk, I like being independent.'
38 jaar, 3 kinderen

'Als je werk hebt kan je tenminste je geld uitgeven aan iets dat je zelf wilt, maar nu gaat de onderstand op, zonder dat ik echt iets kan kopen voor de kinderen.'
30 jaar, 2 kinderen

'Ik heb in de krant gezien dat ze op een school in Noord een cursus geven van een jaar zodat je werk kan krijgen in het hotel. Dan heb ik wat meer kansen om te werken. Terwijl ik lootjes verkoop kan ik best iets studeren, want er komt niet heel vaak iemand, zo om het half uur, en in die tijd kan ik toch wat woordjes leren.
30 jaar, 3 kinderen

Niet alle respondenten waren op zoek naar werk. Van de zes respondenten boven de 50 jaar zijn er vijf die wegens hun lichamelijke gesteldheid, hoge bloeddruk of suiker, niet meer in staat waren te werken.

Slechts twee respondenten stonden ingeschreven bij het Job Center. Het Job Center fungeert als bemiddelaar tussen werkgever en werknemer. Men kan zich laten inschrijven voor een bepaald beroep om, zodra er een aanvraag binnenkomt, opgeroepen te kunnen worden. Tevens hangen er in het Job Center borden waarop staat vermeld welke vacatures er op dat moment zijn. Het is dus van belang om óók zelf initiatieven te nemen om zodoende op de hoogte te zijn van wat er wordt aangeboden.
Het is mij niet bekend waarom er zo weinig respondenten stonden ingeschreven bij het Job Center. Een reden zou kunnen zijn dat het Job Center helemaal in Oranjestad ligt; misschien speelde ook de onbekendheid met het bestaan ervan een rol, het bestond immers nog niet zo lang.

6.4. Samenvattend

De onderzoeksgroep bestond voornamelijk uit vrouwen met een laag opleidingsniveau, hetgeen betekent dat de kansen op werk gering zijn, met alle gevolgen vandien voor de inkomenspositie. De kans op werk werd negatief beinvloed door de sluiting van de Lago-raffinaderij, waardoor het aanbod van werk in de huishouding bij particulieren is afgenomen. Voor een aantal respondenten was dit vroeger een belangrijke bron van inkomsten.
Ook de algehele economische teruggang heeft haar sporen na gelaten, zo zijn er bijvoorbeeld minder mensen bereid en of in staat tegen betaling iets te laten naaien, het huishouden te laten doen, of op de kinderen te laten passen.

Enerzijds waren er respondenten die nog zorgden voor jonge kinderen, waardoor ze belemmerd werden in het aanvaarden van werk. Anderzijds bestond de onderzoeksgroep uit oudere vrouwen die onder andere door de sluiting van de Lago-raffinaderij geen werk meer hadden. Gezien de leeftijd van deze vrouwen (boven de 50 jaar) zal het ook niet eenvoudig zijn opnieuw werk te vinden. Vele van de oudere vrouwen hadden lichamelijke klachten (hoge bloeddruk, suiker) waardoor ze niet meer in staat waren te werken.
Voor al deze respondenten was de onderstandsuitkering de enige 'zekere' inkomstenbron. Uit de interviews is gebleken dat het uiterst moeilijk is om met deze minimale middelen het huishouden draaiende te houden.

Ondanks de berichten over een verbeterende economie en een afname van de werkloosheid, zoals in de Volkskrant van 19-8-1988 waarin werd vermeld dat, 'door de expansie in de hotelbouw de werkloosheid gedaald is van 25 naar 5 procent', blijkt dit niet of nauwelijks op te gaan voor de respondenten. Voor hen lijkt nog steeds te gelden wat Safa opmerkte: 'De meeste 'low income woman' in het Caribisch gebied moeten nog steeds 'vechten' om te overleven, en

profiteren als groep niet van betere ontwikkelingen en modernisering. Deze mogelijkheden zijn er meestal alleen voor een klein deel van de jongere en beter opgeleide vrouwen, veelal van middle-class origine' (Safa 1977: 41).

HOOFDSTUK 7

FORMELE EN INFORMELE NETWERKEN

Inleiding

In een samenleving functioneren mensen binnen allerlei netwerken waar ze voor hun materiële en immateriële behoeften een beroep op kunnen doen.
De mate waarin men een beroep doet op een netwerk hangt samen met de sociale en economische omstandigheden waarin men verkeert en met de positie die men in een samenleving inneemt, bijvoorbeeld vrouw of man, een hoog inkomen of juist niet, migrant wonend in een bepaalde wijk, of autochtoon.
Deze aspekten kunnen van invloed zijn op de netwerken waarbinnen men functioneert en op de mogelijkheden die men heeft tot het geven of ontvangen van materiële en immateriële steun.
Zoals in de vorige hoofdstukken is gebleken, verkeren de respondenten in een moeilijke positie binnen de Arubaanse samenleving.
Daarom lijkt het mij, gezien de probleemstelling, van belang inzicht te verkrijgen in de netwerken.
Voordat verder wordt in gegaan op het functioneren van de respondenten binnen netwerken, zal aan de hand van de literatuur het begrip nader worden omschreven.

7.1. Enkele gegevens uit de literatuur

Door Bax wordt het begrip netwerk omschreven als een in principe onbegrensde verzameling interacterende mensen die gedurig verandert. Onder een persoonlijk netwerk verstaat hij dan al die mensen waarmee een persoon in contact is of in contact kan treden. Als fundamenteel kenmerk van het netwerk noemt hij de diversiteit van de inhoud der relaties. Het persoonlijk netwerk kan

onder andere verwanten, vrienden, zakelijke contacten, en medekerkgangers omvatten. Deze diversiteit is een gevolg van het feit dat men deelneemt aan verschillende velden van aktiviteiten (1987: 30).

Flap geeft een bijna identieke omschrijving. Hij verstaat onder netwerken een verzameling van eenheden die met elkaar verbonden zijn door relaties. Bij sociale netwerken zou het dan gaan om het netwerk van relaties tussen personen. De aard van de relaties kan verschillen van strikt zakelijke transacties tot sterk emotionele bindingen (1987: college dictaat).

Heinze schrijft in zijn scriptie over steunverlening op Aruba het volgende: ‘een netwerk is een geheel van min of meer duurzame relaties tussen mensen waarbinnen wederzijdse verwachtingen bestaan. Verwachtingen in de zin van het verlenen van steun als er zich problemen voordoen’ (1985).

Walker maakt een onderscheid tussen informeel ondersteunende netwerken waaronder burenhulp, vriendenhulp, zelfhulp en familiehulp vallen en formeel ondersteunende netwerken. Dit zijn door de overheid aangeboden voorzieningen (1985).

Binnen een samenleving neemt, volgens Pinker, de familie het grootste deel van de informele zorg op zich (1985). Daarop aansluitend zegt hij dat relaties met verwanten vanuit het oogpunt van zorg en ondersteuning belangrijker zijn dan relaties met buren, collega’s en dergelijke.

Maar vergelijkt men de formele hulpsystemen met de informele dan zijn de laatste op de lange duur minder duurzaam en minder betrouwbaar, omdat persoonlijke en/of familieproblemen de geboden hulp kunnen bedreigen of ondermijnen, waarbij men moet denken aan ruzie, verhuizing, dood, ziekte (Gottlieb 1985, Pinker 1985). Een verdere beperking van de informele zorg is dat zij niet functioneert als wederkerigheid uitblijft (Gottlieb 1985).

Het ‘voor wat hoort wat’ principe speelt dus een belangrijke rol bij het verlenen van steun binnen het informele netwerk.

Het voordeel van de informele zorg is wel dat de zorg gesitueerd is in de eigen omgeving van de mensen, en dat deze hulp emotione-

le en affektieve aspecten heeft die het formele circuit nauwelijks biedt (Gottlieb 1985, Walker 1985).
Walker merkt op dat mensen pas na een uitputtend proces van onderhandeling met de familie hun toevlucht nemen tot openbare welzijnsinstellingen (1985).
Over het algemeen draagt informele hulp een emotioneel aspekt in zich en wordt voornamelijk gegeven door verwanten en familie.
De formele zorg is niet afhankelijk van wederkerigheid en kan op de lange duur betrouwbaarder zijn dan de informele zorg.

7.2. Kenmerken van de Village

Om nu een beeld te geven in welke context de netwerken zich voordoen, worden in het kort enkele essentiële kenmerken van de Village beschreven die naar ik meen van invloed kunnen zijn op de netwerken.
De Village werd door buitenstaanders wel omschreven als een 'hechte gemeenschap', als een 'bolwerk' van Engels sprekende migranten (bron: informant werkzaam op het projectbureau in de Village). Deze groep zou, wederom volgens die buitenstaanders, weinig contacten leggen met mensen van buiten de Village, en niet bereid zijn zich aan te passen aan de Arubaanse cultuur.
In hoeverre komt dit beeld overeen met de wijze waarop in de literatuur de Village is beschreven?
Uit de literatuur blijkt dat de bewoners van de Village voor het meerendeel migranten zijn, afkomstig van de verschillende eilanden in het Caribisch gebied.
Wat dat betreft heeft men géén gezamenlijke achtergrond, maar als migrant binnen de Arubaanse samenleving verkeert men veelal wel in dezelfde sociaaleconomische situatie, zoals ook in het hoofdstuk over de herkomst van de respondenten is gebleken. Het meerendeel heeft het moedereiland verlaten op zoek naar werk met de hoop op een beter bestaan dan men tot dan toe gewend was.

Deze faktoren alleen maakten van de migranten nog geen 'hechte gemeenschap'. De reden dat de migranten zich meer als groep gingen beschouwen had ook te maken met het feit dat het taalverschil in combinatie met de huidskleur en de culturele kenmerken voor de 'autochtone' Arubanen een aanleiding waren om de migranten als groep anders te behandelen.
Vanuit deze 'aparte' positie binnen de Arubaanse samenleving hoefde men niet op veel steun te rekenen en dat maakte netwerken 'in eigen kring' waar men op terug zou kunnen vallen van essentieel belang.

7.3. Informele netwerken in de Village

Gezien het feit dat vele bewoners van de Village op enigerlei wijze verbonden zijn geweest met de Lago of aanverwante bedrijven is de sluiting van de raffinaderij ook van invloed op de mogelijkheden die men heeft om elkaar in materiële of immateriële zin te helpen. Een groot aantal mensen in de Village moet nu rondkomen van onderstand, pensioen of heeft zelfs in het geheel geen inkomen, waardoor het niet verwonderlijk is dat het verlenen van steun steeds problematischer wordt.
'Niet alle netwerken kunnen voldoende steun geven omdat de inkomens vaak onder het minimum liggen. Men is dan niet in staat om steun te verlenen zonder de eigen levensstandaard te verlagen. Ondanks de bereidheid is het dus maar de vraag of de steun ook doeltreffend kan zijn' (Heinze 1985).

Van een maatschappelijk werkster uit het district San Nicolas kreeg ik te horen dat er sinds de sluiting van de Lago verandering is gekomen in de onderlinge steunverlening.
Moeders waren bijvoorbeeld bereid te helpen bij de opvang van hun kleinkinderen en kregen daar dan een geringe bijdrage voor. Door de huidige economisch situatie hebben de kinderen echter ook minder te besteden. Het gevolg is dat de kinderen de ouders niet

meer kunnen betalen voor het oppassen waardoor deze op hun beurt niet meer klaar staan om de kleinkinderen op te vangen. Hier komt duidelijk naar voren dat, zoals eerder werd vermeld, informele zorg niet functioneert als wederkerigheid uitblijft (Gottlieb 1985).

Financiële belemmeringen in de mogelijkheden tot het geven van steun gingen ook op voor de respondenten van dit onderzoek temeer omdat ze een onderstandsuitkering ontvingen.

'Vroeger waren het de oudere mensen die je hielpen, vandaag de dag is iedereen op zichzelf. 'They don't care nobody.' Veel hier hebben onderstand en 'only God knows how they are living.' Het leven is duur ik kan niemand iets geven. Ik krijg 205 florin per twee weken en niet meer, je moet het nemen en jezelf er tevreden mee stellen.'
54 jaar, 10 kinderen

'Vroeger hielp men elkaar, in die tijd was er meer te geven, nu zeggen ze ik geef niks want ik heb niet eens iets voor mezelf. Als je om hulp komt zeggen ze: 'Lago has closed, so no more help anymore.'
35 jaar, 2 kinderen

'Iedereen moet vechten voor z'n eigen leven. Als je niets hebt kan je niet helpen, alleen sommige echte vrienden. Ik heb niets om iemand te geven, maar als je m'n vriend bent dan geef ik je soms 5 florin of een stukje vlees. Maar in deze moeilijke tijden waar Aruba zich in bevindt, kan dat niet meer, je hebt het nodig voor jezelf. Vroeger hielp men elkaar meer omdat de Lago er nog was, maar nu krijgt iedereen onderstand.'
56 jaar, 3 kinderen

'Nu leeft iedereen voor zichzelf, Lago is weg, geen werk, het leven is moeilijk. Vroeger kon je als je allebei werkte iets weg geven, we waren aardig. We all eat out of one pot. Nu kan dat niet meer iedereen heeft het voor zichzelf nodig.'
59 jaar, 8 kinderen

Uit de citaten is gebleken dat mogelijkheden en daarmee ook de bereidheid tot steunverlening is verzwakt door een toenemende druk op de eigen levensstandaard.
Enerzijds is de bereidheid een aspect van de steunverlening, anderzijds is ook de toegang tot de middelen en de omvang van de verkregen middelen een aspect van deze steunverlening via het informele netwerk.
De bereidheid tot steunverlening en de toegang tot de middelen vormen samen de kwaliteit van het netwerk (Heinze 1985).
Met kwaliteit wordt hier bedoeld de mate waarin het netwerk op hulpvragen kan ingaan. Het ingaan op hulpvragen kan problematisch zijn als men geen toegang heeft tot de middelen om bijvoorbeeld een baantje te krijgen of onderdak.
Volgens Heinze is de toegang tot de middelen problematisch omdat: 'de Engels sprekende migranten een minderheid vormde binnen de Arubaanse samenleving en tegelijkertijd behoorde een groot deel tot de minder bedeelden. Hun kans was klein om kontakten te krijgen met de juiste personen die in hogere posities zitten en niet tot hun bevolkingsgroep behoren.'
Hierop aansluitend wil ik Flap citeren, die zegt 'personen met een hogere status beschikken over meer en betere sociale hulpbronnen, en kunnen daardoor iemand die iets zoekt, bijvoorbeeld een nieuwe baan, beter van dienst zijn.'
Hoewel ik er niet expliciet naar heb gevraagd is naar mijn idee ook voor de respondenten de kans niet groot om in contact te komen met personen uit hogere posities. Dit is onder andere een gevolg van het feit dat vrouwen voornamelijk binnenshuis functioneren en geen rol spelen in de politiek, vakbond of andere forme-

le organisaties. Zo vertelde een respondente dat het krijgen van werk of side-jobs vooral via mannen gaat omdat die veel op de straat zijn en daar nog wel eens wat horen.
Bij de Engels sprekende bevolkingsgroep is over het algemeen het familienetwerk naar verhouding kleiner dan bij de 'autochtone' Arubanen, omdat niet alle familie op het eiland woont of omdat de kinderen eerder naar het buitenland migreren.
Zeven respondenten hebben geen familie op het eiland; het gaat hier voornamelijk om de oudere respondenten tussen de 45 en 60 jaar, de overigen (acht) hebben moeder en/of broers en zusters op Aruba wonen.

De respondenten van wie de moeder op Aruba woont, en dat zijn er drie in totaal, wonen met haar samen. Van die drie zijn er twee die tevens de zorg voor moeder op zich hebben genomen. Een bijkomend voordeel van dit samenwonen is dat men de woonlasten kan delen en bijvoorbeeld kinderoppas makkelijker te realiseren is (het gaat hier om respondenten met jonge kinderen). Dit met elkaar samenwonen kan men interpreteren als steun van het familienetwerk.

'Ik kan m'n moeder niet met geld helpen, maar wel dingen voor haar doen zoals wassen en koken, dat is ook helpen. Want als je iemand gaat zoeken moet je ook betalen, dus als ik het voor haar kan doen dan hoeft ze daar geen geld aan uit te geven.'
30 jaar, 3 kinderen

'M'n moeder betaalt de huishuur het water en de gasfles.'
30 jaar, 3 kinderen

'Ik woon hier met m'n moeder, zus en twee broers. M'n moeder betaalt huur, water en licht, ik geef haar wel iets maar dat hoeft niet.'
35 jaar, 2 kinderen

Hoewel tijdens het onderzoek is gebleken dat de respondenten in eerste instantie een beroep deden op de familie en vrienden kwam dit toch niet veelvuldig voor.
Van de acht respondenten die familie op Aruba hadden wonen, zijn er drie die steun kregen in de vorm van kleding, voeding en kinderoppas, een daarvan kreeg bovendien financiële steun.

'Ik krijg niet echt hulp van familie of vrienden. Ik heb twee zusters op Aruba, ze hebben hun eigen problemen en ze leiden hun eigen leven. Soms praat ik met m'n zuster per telefoon.'
53 jaar, 4 kinderen

Uit de interviews is gebleken dat men niet veel steun kreeg van broers en/of zusters, daarentegen speelden oudere uitwonende kinderen een belangrijke rol bij het geven van materiële en/of immateriële steun.
Het feit dat niet alle kinderen op Aruba woonden vormde overigens geen belemmering voor de steunverlening. In die gevallen werd er bijvoorbeeld geld of kleding op gestuurd. Het ging hier voornamelijk om de oudere respondenten die door deze 'extraatjes' in een enigszins betere positie verkeerden dan de respondenten die nog jonge schoolgaande kinderen hadden.

'Soms krijg ik wat van m'n zoon als hij werk heeft. Ik kook voor hem, en dan geeft hij mij 100 florin. M'n dochter uit Holland stuurt soms suiker, bloem en kleding.'
59 jaar, 8 kinderen

'Ik krijg van de kinderen in Sint Maarten geld en soms 25 florin van mijn zoon hier op Aruba, maar hij heeft z'n eigen kinderen en een vrouw waar hij voor moet zorgen. De oudere kinderen betalen de kleding voor de jongere kinderen, dat hoef ik niet te doen. I have nice childeren, thank God.'
52 jaar, 10 kinderen

Ik heb geen vrienden, mijn vrienden zijn mijn kinderen. Als ik hulp nodig heb ga ik naar m'n dochter. Als ik niets meer heb neemt zij wat mee uit de supermarket, daar werkt ze.'
54 jaar, 10 kinderen

Zoals Safa al zei, 'It is important for women to have children, who are considered both a recource and an investment. For example, older female-headed households often rely heavily on their children for support, which sometimes takes the form of remittances.
This helps explain why older women often have more authority and are less dependent on men than women with young children to support'(cfr. Safa 1987: 34).
Uit het onderzoeksmateriaal is bovendien gebleken dat de steun van de kinderen niet gepaard ging met een hulpvraag, in tegenstelling tot steun van de familie waar in de meeste gevallen wèl sprake was van een hulpvraag.

Had het bovenstaande betrekking op hulp vanuit het familienetwerk, tevens is er de mogelijkheid tot het verkrijgen van hulp uit het vriendennetwerk.
Volgens Heinze wordt er echter pas een beroep gedaan op het vriendennetwerk als de familie daar niet toe in staat is. Steun aan individuen wordt namelijk in de eerste plaats gegeven door de familie waartoe ze behoren. Ook volgens Pinker zijn, zoals eerder vermeld, verwanten voor steun belangrijker dan buren en kollega's.

De beperking van het vriendennetwerk is echter dat het veelal niet de middelen verschaft die normaliter het familienetwerk te bieden heeft. Deze middelen zoals voeding, onderdak of een financiële bijdrage zijn juist van belang wanneer men in een moeilijke financiële positie verkeert.
Aangezien de respondenten geen uitgebreide familienetwerken op het eiland hadden, was men dus eerder aangewezen op eventuele informele hulp vanuit het vriendennetwerk.
Gegeven deze beperking is de vraag relevant hoeveel respondenten, die geen steun kregen van het familienetwerk, wel door het vriendennetwerk werden gesteund. Uit mijn onderzoek is gebleken dat van de twaalf respondenten die géén steun kregen van de familie, er vijf respondenten steun kregen van vrienden in de vorm van kleding of kinderoppas, zeven respondenten kregen daarentegen geen enkele steun.
Hieruit kan men concluderen dat bij respondenten met weinig familie op Aruba, het vriendennetwerk op het gebied van steunverlening niet de functie van het familienetwerk overnam.
Een van de oorzaken van de geringe vriendenhulp was onder andere dat veel respondenten liever niet om hulp vroegen omdat de ander zelf problemen had of omdat men niet wilde dat de ander iets van de problemen te weten zou komen.
Een afname van het aanbod van economische activiteiten, en de veranderingen in de structuur van de Village (zie paragraaf 1.2. The Village) kunnen eveneens van invloed zijn op de intensiteit van het vriendennetwerk. Het is dan ook niet verwonderlijk dat men steeds meer op zich zelf leeft en minder mogelijkheden dan wel de behoefte heeft om elkaar te helpen.

Ging het tot nu toe vooral over de financiële en materiële hulp van het netwerk, een belangrijk aspect van de informele hulp is echter ook de emotionele steun die men krijgt van kinderen en/of vrienden.

'Als je je alleen voelt en in de porch zit, komt er iemand langs en vraagt: hello kid, how are you?
Soms denk je alleen maar aan hoe hard het leven is en aan je ziekte, maar als iemand even met je praat dan vergeet je dat weer, het verzet je gedachten.'
56 jaar, 3 kinderen

'Ik hou van de mensen in de Village, misschien door hun harde instelling, altijd is er wat te lachen, al is het leven hard. Ik praat meestal op straat, soms kan ik wel uren praten.
Als je problemen hebt hoef je daar niet over te praten, ze weten het al. Zo is de Village, het is geen reden om niet te praten, ik schaam me niet. Iedereen heeft problemen, het is veel beter te praten, morgen is iedereen het weer vergeten.'
32 jaar, 2 kinderen

Toch dachten niet alle vrouwen er zo over en dat bleek wel uit het feit dat negen respondenten te kennen gaven liever niet met mensen buiten de familie over hun problemen te praten.

'Praten over problemen met de mensen hier? Nee.... de mond werkt te veel.'
30 jaar, 2 kinderen

'Je moet uitkiezen tegen wie je wat wilt zeggen, sommige praten teveel en than your business will be on the street. Ik praat veel met m'n dochters niet met anderen, ook niet met mensen van een office nee.... die niet.'
52 jaar,10 kinderen

Over het algemeen werden problemen besproken met de kinderen, hoewel dit alleen opging als deze al wat ouder waren. De overige respondenten losten de problemen zelf op en soms bood een goede buurvrouw uitkomst.

'Soms praat ik met m'n zuster over problemen of per telefoon met de kinderen. Je hebt het nodig om met iemand te praten, I get along with everybody, maar ik hou er niet van om met iedereen maar over m'n problemen te praten. Ik praat over het huis en het water, en kan met iedereen opschieten. Als ik ziek ben vraag ik de buren of ze de dokter willen bellen, of om een glas water. Ik zie m'n buren als m'n familie. Je moet goed met ze zijn.'
52 jaar, 4 kinderen

Uit het voorafgaande is gebleken dat het informele netwerk bestaat uit familie en vrienden. De kinderen namen een centrale positie in wat betreft de materiële en immateriële ondersteuning. Deze hulp was meer structureel van aard, in tegenstelling tot de hulp van vrienden die meer incidenteel van karakter was.

7.4. Formele netwerken

Zoals eerder is vermeld, worden onder formele netwerken de door de overheid aangeboden voorzieningen verstaan (Walker 1985).
Op Aruba zijn verschillende instanties waar men voor materiële en immateriële hulp terecht kan. Enkele voorbeelden zijn de Dienst Sociale Zaken, crèches, de Voogdijraad, de Kinderbescherming. Naast deze overheidsinstellingen kunnen ook de kerken het Wit Gele Kruis, of andere particuliere organisaties tot het formele netwerk gerekend worden omdat deze instellingen een rol spelen bij het verlenen van diensten.
In tegenstelling tot het informele circuit, wordt bij publieke voorzieningen, de toewijzing niet gedetermineerd door persoonlijke relaties maar door verwijzing naar regels (Pinker 1985, Walker 1985, Gottlieb 1985). Dit betekent dat iedereen, afhankelijk van de regels, in aanmerking kan komen voor hulp van formele instanties. Maar dan moet men moet wel op eigen initiatief een beroep op deze instanties doen. Tegelijkertijd kan het feit dat men zelf

initiatief moet nemen een belemmerende werking hebben op het vragen van hulp bij deze formele instellingen.
Het is nu de vraag, of de afname van de steun via het informele netwerk als gevolg van de moeilijke economische positie waarin velen zich bevinden en de veranderingen in de structuur van de Village, een toename teweeg brengt in de hulpvraag aan formele netwerken en instellingen.
Dit bleek niet het geval. In de gesprekken met de respondenten kwam naar voren dat ze niet veelvuldig gebruik maakten van het formele netwerk. Afgezien van het feit dat veertien respondenten onderstand ontvingen, zijn er slechts twee respondenten die gebruik hebben gemaakt cq maken van een formele instantie.

'Toen ik die kleine jonge kreeg, heeft het Wit Gele Kruis me een wieg en kleertjes gegeven.'
30 jaar, 2 kinderen

Als formele hulp kan ook beschouwd worden het feit dat de respondenten als onderstandgerechtigden in aanmerking komen voor een pp-kaart (is pour pauvre). Deze kaart geeft vrije geneeskundige, verloskundige en tandheelkundige behandeling. Bovendien kan men een beroep doen op artikel 16 om in aanmerking te komen voor een hogere uitkering of eenmalige uitkering in geld of natura. Theoretisch is er de mogelijkheid om een aanvraag in te dienen, in de praktijk blijkt echter dat het zeer moeilijk is om daadwerkelijk in aanmerking te komen voor deze uitkering. Dit komt onder andere doordat er geen richtlijnen op papier staan, waarin is vermeld wanneer men wel of niet recht heeft op een extra uitkering. Dit maakt het tot een subjektieve zaak. De enige vaste richtlijnen die er zijn, zijn een vergoeding van de verblijfkosten voor medische behandeling in het buitenland, en bij verlies van de woning door bijvoorbeeld brand, krijgt men tijdelijk onderdak. Geen van de vrouwen heeft echter van deze 'mogelijkheden' gebruikt gemaakt.

Overigens is het ook mogelijk dat een formele instelling, die niet gericht is op steunverlening, toch die functie krijgt. Dit is mij namelijk opgevallen bij het projektbureau dat zich bezighoudt met de renovatie van de Village. Officieel is het een instantie waar men niet met problemen van andere aard dan huisvesting terecht kan, toch heeft het min of meer een 'hulpverlenende' functie gekregen. Men loopt er niet alleen binnen voor problemen met betrekking tot de woning, maar ook voor informatie, een praatje, of zoals ik mee maakte dat men vroeg of er even gebeld kon worden naar DOW (Dienst Openbare Werken) omdat er in de Village een dode hond was gevonden. Volgens mij, werkt het feit dat het bureau in het centrum van de Village is gelegen, dus in de direkte omgeving van de bewoners, enigszins drempelverlagend.

7.5. Samenvattend

Uit het onderzoek is duidelijk geworden dat de respondenten niet bijzonder veel gebruik maakten van, of steun kregen via, het familienetwerk. Het vriendennetwerk verleende nog minder steun. Naar mijn idee is een complex van factoren hiervoor verantwoordelijk, ik zal ze in het kort beschrijven.
Voor alle dertien respondenten die ofwel zelf migrant waren ofwel kind van migrantenouders, gold dat het familienetwerk op Aruba in alle dertien gevallen klein was hetgeen gevolgen had voor de steunverlening.
Men deed in eerste instantie juist een beroep op de familie, en als die niet aanwezig was dan vulde het vriendennetwerk dit 'tekort' niet aan.
Het migrant zijn bemoeilijkt de toegang tot de middelen omdat men niet altijd over de juiste contacten beschikt. Dit heeft onder andere te maken met het feit dat netwerken etnisch gebonden zijn

omdat er geen integratie van de verschillende bevolkingsgroepen heeft plaats gevonden (Heinze 1985).
Ook de diversiteit, door Bax omschreven als de deelname aan verschillende velden, is gering. Men verkeert niet in zoveel verschillende velden en dit heeft meen ik te maken met het feit dat de respondenten geen vast werk hebben, van een minimum inkomen moeten leven en daardoor weinig mogelijkheden hebben om iets te ondernemen en contact te krijgen met verschillende mensen.
Bovendien komt onder ander door het lage inkomen de reciprociteit (wederkerigheid) in het gedrang, men is niet altijd in de gelegenheid de ander financieel of materieel te helpen.
Ook de sterke vergrijzing in de Village is van invloed op de steunverlening. De ouderen moeten van een laag inkomen rond komen, bijna de helft vond dat het inkomen ontoereikend was (De Lange 1987).
Hoewel deze bejaarden door hun geringe inkomen niet in staat waren in materiëel opzicht steun te verlenen, bleken ze in immateriëel opzicht wel een belangrijke functie te vervullen.
Uit een onderzoek van Croes is namelijk gebleken dat jonge mensen om raad vragen bij de ouderen cq bejaarden, wanneer men problemen heeft. Tevens vraagt men de ouderen om informatie omtrent geneeskrachtige kruiden (1981).
Hulp via het formele netwerk kwam nog sporadischer voor dan via het informele netwerk.
Hoewel ik niet expliciet heb gevraagd waarom men zeer weinig gebruik maakte van formele instanties, vermoed ik dat de volgende faktoren van invloed kunnen zijn.
De meeste instanties zijn immers niet gesitueerd in de direkte omgeving waardoor men naar Oranjestad moet, dit maakt de drempel die er al is nog hoger.
Het kan voorkomen dat men een vragenlijst moet beantwoorden en dit kan weerstand oproepen, 'ze moeten weer van alles van me weten ...' en als ze bijvoorbeeld een schriftelijk verzoek moeten indienen dan heeft men het gevoel niet taalvaardig genoeg te zijn.

Tot slot denk ik dat de psychologische 'afstand' eveneens een rol kan spelen bij het niet of nauwelijks gebruik maken van het formele netwerk. Men zou enige gêne kunnen hebben om bij een formele instantie hulp te vragen omdat men dan de eigen problematische situatie moet vertellen. Tevens zou het kunnen zijn dat men betwijfelde of de instantie daadwerkelijk in staat was hulp te bieden.

TOT SLOT

In de voorafgaande hoofdstukken is aan de hand van de onderzoeksresultaten een beeld geschetst van de leefsituatie van vrouwen die hoofd zijn van het gezin, onderstand ontvangen en in de Village wonen.
Alle respondenten waren migrant of kind van migrantenouders en afkomstig uit de lagere sociaaleconomische strata. Deze achtergrond heeft invloed (gehad) op de positie van de gezinnen, respectievelijk de respondenten in de Arubaanse samenleving.

Geringe opleiding en kansen zijn onder andere verantwoordelijk geweest voor het feit dat vele respondenten terecht zijn gekomen in de laagst betaalde beroepen. Het werken in de huishouding bij particulieren was en is voor veel vrouwen een belangrijke bron van inkomsten.
Vanwege de matrifocale huishoudstructuur, was het inkomen van de vrouw veelal het enige inkomen. Kwam dit inkomen te vervallen door bijvoorbeeld een afnemende werkgelegenheid (sluiting van de Lago-raffinaderij), de zorg voor kinderen of fysieke omstandigheden, dan had dit verstrekkende consequenties voor de financiële situatie van het huishouden. Door het gebrek aan inkomen was men dan genoodzaakt een beroep te doen op een formele instantie voor het verkrijgen van financiële steun.
Alle respondenten ontvingen van de Dienst Sociale Zaken een onderstandsuitkering omdat ze baanloos waren.
Onderstand is een minimaal inkomen en gezien de hoge kosten van het levensonderhoud is het uiterst moeilijk het huishouden van dit inkomen draaiende te houden. Vele respondenten blijven thuis en vinden het te duur om naar Oranjestad te gaan. Men heeft weinig geld om kleding aan te schaffen, telefoon is voor de meeste respondenten te duur.
Hoewel het officieel niet mag, probeerde men soms door middel van een side-job iets meer inkomsten verkrijgen. Bij de Dienst Sociale Zaken worden deze 'extra' inkomsten van side-jobs oogluikend

toegestaan, omdat men weet dat het onderstandsbedrag laag is en omdat side-jobs moeilijk te controleren zijn.
Side-jobs en de steun die men soms van familie of vrienden kreeg boden vaak echter ook geen oplossing voor de financiële problemen.
Hoe probeerden de vrouwen zelf dit probleem op te lossen?
De jonge respondenten dachten door middel van werk verandering te kunnen brengen in hun financiële situatie. Maar het vinden van werk was geen gemakkelijke opgave gezien de omstandigheden waarin deze vrouwen verkeerden. De zorg voor jonge kinderen was immers moeilijk te combineren met het aanvaarden van werk omdat er in de Village geen mogelijkheden waren voor kinderopvang. Bovendien vormde het geringe opleidingsniveau van de respondenten een belemmering bij het vinden van werk.
Naast bovengenoemde factoren speelde tevens de relatief ongunstige ligging van de Village een rol. De hoge vervoerskosten maken het niet aantrekkelijk, dan wel onmogelijk om in de hotels, aan de andere kant van het eiland werk te aanvaarden.
Enige mogelijkheden om verandering in deze problematische situatie te brengen zouden kunnen zijn:

- het organiseren van gratis kinderopvang in de Village, voor vrouwen met een minimum inkomen
- scholingsmogelijkheden waardoor de vrouwen niet alleen maar in aanmerking komen voor de laagst betaalde beroepen
- het scheppen van meer werkgelegenheid aan de oostkant van het eiland om daarmee de geïsoleerde positie van de Village en San Nicolas enigszins te verminderen
- openbaar vervoer dat betaalbaar is voor mensen met een minimum inkomen

Zolang het, om wat voor reden dan ook, niet mogelijk is om bovengenoemde factoren te verwezelijken, zal er weinig veranderen in de 'bestaans-onzekere' situatie van respondenten.
Ik heb voor deze term de omschrijving van Berghman gebruikt:
''bestaans-onzeker' zijn die burgers die er niet of onvoldoende

in slagen zich een zeker, veilig bestaan te verwerven in de maatschappij waarin ze leven'(De Volkskrant 21-1-1989).
Om te voorkomen dat de kinderen van de respondenten ook in een dergelijke situatie terechtkomen is het van belang aandacht te besteden aan het onderwijs.
De respondenten zeggen onderwijs belangrijk te vinden voor hun kinderen, omdat daardoor de kansen op werk binnen de huidige samenleving groter zijn. Vanuit dit oogpunt proberen ze de kinderen zoveel mogelijk te stimuleren.
Maar zijn ze ook werkelijk in de gelegenheid de kinderen zodanig bij het schoolgaan te begeleiden dat het een positieve uitwerking heeft?
Gezien het geringe opleidingsniveau van de respondenten is de kans groot dat ze niet over voldoende vaardigheden en mogelijkheden beschikken om de kinderen daadwerkelijk te helpen.
Ondersteuning of begeleiding van de ouder(s), met betrekking tot het schoolgaan van de kinderen, zou dit probleem enigszins kunnen ondervangen.

Ondanks de financiële steun van de Dienst Sociale Zaken, sidejobs, en steun van het familie- en of vriendennetwerk bevinden de respondenten en hun kinderen zich niet in een rooskleurige situatie. Enig perspectief op verbetering van de omstandigheden is er niet of nauwelijks.

LITERATUUR

Abraham-van der Mark, E.E.

1973 Yu'i mama; Enkele facetten van de gezinsstructuur op Curacao.
Van Gorcum & Comp. B.V., Assen.

Alofs, L. en Merkies, L.

1987 Wie is eigenlijk Arubaan?
Plataforma 4/1, maart.

Bax, M.

1978 JAAP, JOOP, MIES. Leesplank van de netwerkanalyse.
Van Gorcum. Assen/Amsterdam.

Croes-Yánez, M.

1981 Zijn wij probleemkinderen?
Exploratieve studie met betrekking tot het Afro Caribische kind uit matrifocale huishoudens in de benadeelde wijken van San Nicolas.

Dijke, van Anke en Terpstra, Linda

1987 'Je kunt maar beter bij je moeder blijven!'
Onderzoek naar: de positie van jonge, ongehuwde vrouwen met kinderen, uit de lagere sociaaleconomische strata op Cauraçao.
Doctoraalscriptie Rijks Universiteit Utrecht.
Tevens als boek verschenen:

Dijke, van Anke en Terpstra, Linda

1987 'Je kunt maar beter bij je moeder blijven!'
Caribische Afdeling
Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde
(Antillen Working Papers 12), Leiden.

Flap, H.
1987 College dictaat netwerkstudies.

Gerber, N. (editor)
1969 The family in the Caribbean.
Proceedings of the second conference on the family in the Caribbean.
Aruba, Netherlands Antilles.

Gottlieb, B.H.
1985 Combining lay and professional recources to promote human welfare: prospects and tensions.
Edited bij J.A Yoder in co-operation with J.M.L. Jonker and R.A.B. Leaper, Martinus Nijhoff Publischer, p. 59-78.

Heinze, S.
1985 Dunami un man, ruman.
Een onderzoek naar netwerken van steunverlening op Aruba.
Doctoraalscriptie Vrije Universiteit, Amsterdam.

Hoetink, H.
1958 Theoretische beschouwingen. Gezinsvormen in het Caribisch gebied.
In: Mens en Maatschappij. 36-ste jaargang.

Jong, de J. en Dijk, van T. en Koopman, G.
1981 Senor(a) ta traha?
Universiteit van de Nederlandse Antillen; Caribische Afdeling, Koninklijk Instituur voor Taal-, Land- en Volkenkunde, CARAF; Stichting voor Culturele Samenwerking, Sticusa.

Kemenade, van J.A. (redactie)
1986 Onderwijs bestel en beleid 2.
Onderwijs en samenleving A.
Wolters-Noordhoff, Groningen.

Koot, W.
1979 Emigratie op de Nederlandse Antillen.
Proefschrift Leiden.

Koot, W. en Wiel, van der A.
1982 Op weg naar werk ver van huis.
Coutinho, Muiderberg.

Lange, de J.
1987 Onderzoek naar de bejaarden problematiek in de Village.
In opdracht van de Centrale voor Bemiddeling bij medefinanciëring van ontwikkelingsprogramma's.
Oranjestad.

Marks, A.F.
1978 Gezinsvormen en gezinscultuur. In: Cultureel mozaïek van de Nederlandse Antillen, varianten en constanten, Walburg Pers, Zutphen.

Meiners-Pieterse C.M.M.
1980 Overgaan of zittenblijven.
Den Haag.

Pinker, R.
1985 Social policy and social care, devisions of responsibility.
Edited by J.A. Yoder in co-operation with J.M.L. Jonker and R.A.B. Leaper, Martinus Nijhoof Publishers, p. 103-121.

Prins-Winkel, A.C.
1973 Kabes duru?
Assen.

Safa, H.O.
1977 'The Changing Class Composition of the Female Labor Force in Latin America' in Latin American Perspectives, Vol. 9, No. 4.

Safa, H.O.
1986 Economic Automy and Sexual Equality in Caribbean Society. LOVA (Landelijk Overleg Vrouwenstudies in de Antropologie) Nieuwsbrief 1987, nr. 2.

Walker, A.
1985 From welfare state to caring society?
The promise of informal support networks.
Edited by J.A. Yoder in co-operation with J.M.L. Jonker and R.A.B. Leaper, Martinus Nijhoff Publishers, p. 41-58.

1982 Grote Winkler Prins Encyclopedie
Achtste geheel nieuwe druk,
Amsterdam Elsevier Brussel.